

Latvijas senvēsture (agrais, vidējais un vēlais dzelzs laikmets)

Laika posmu no 5. gadsimta pirms mūsu ēras līdz mūsu ēras 12. gadsimtam Baltijas reģionā dēvē par **dzelzs laikmetu**. Šis, samērā nelielais vēstures posms savukārt tiek iedalīts četros periodos: senākajā, agrajā, vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā, pie tam Latvijas vēsturē senāko dzelzs laikmetu pieskaita senākajam metālu periodam, tādējādi par dzelzs laikmetu faktiski var sākt runāt tikai sākot ar mūsu ēras 1. gadsimtu. Katram no šiem periodiem Latvijas vēsturē bijusi īpaša nozīme un atšķirība no pārējiem, un tajā pašā laikā tie cieši saistījās ar vēstures procesu norisi kaimiņu zemēs un ne tikai tajās, bet arī citos Eiropas reģionos. Līdz ar agrā dzelzs laikmeta sākumu parādās arī vairāk vai mazāk ticamas rakstiskās ziņas par baltiem un to apdzīvotajām teritorijām, tādēļ šo laiku uzskata par Latvijas **senvēstures** posma sākumu.

Agrais dzelzs laikmets

Agrais dzelzs laikmets baltu, īpaši rietumbaltu zemēs tiek datēts no 1. līdz 4. mūsu ēras gadsimtam un dažu vēsturnieku darbos to dēvē par “**zelta laikmetu**”, vārdu “zelts” lietojot metaforiski strauji pieaugošās materiālās labklājības nozīmē. Šajā periodā ievērojami attīstījās zemkopība, lopkopība, amatniecība un tirdzniecība. Iedibinājās jaunas sabiedrisko attiecību formas, norisēja radniecīgo etnisko grupu saliedēšanās ciltīs, veidojās cilšu savienības, spilgtāk iezīmējās atsevišķo Latvijas novadu kultūras atšķirības un varēja jau izdalīt vēlāko Senlatvijas tautu – kuršu, zemgaļu un sēļu, kā arī Baltijas somu apdzīvoto teritoriju aptuvenas robežas.

Kuršu priekšteči Latvijas teritorijā apdzīvoja apgabalu gar Baltijas jūru līdz Ventai – Abavai ziemeļos un aptuveni līdz līnijai Amula – Ezere austrumos, bet tagadējā Lietuvas teritorijā apgabalu gar jūru līdz līnijai Nemunas grīva – Šilute – Plunge – Seda – Vārdavas upe (Ventas kreisā krasta pieteka). Kuršu priekšteču dzīvesvietas visvairāk koncentrējušās tagadējos Klaipēdas un Kretingas rajonos, tādēļ šo novadu var uzskatīt

par senkuršu zemju centru, savukārt Ziemeļkurzeme tajā laikā bijusi samērā mazapdzīvota.

Senie zemgaļi aizņēmuši teritoriju, kas rietumos robežojusies ar senkuršu zemēm, dienvidaustrumos robeža gājusi aptuveni pa līniju Skaistkalne – Jaunjelgava, turpinoties tālāk aiz Daugavas tagadējā Vidzemē līdz līnijai Skrīveri – Taurupe – Nītaure – Lielstraupe – Vidridži, bet Lietuvas teritorijā apmēram līdz Saločiem – pa Mūsas upi līdz Pasvalei, tālāk līdz Pumpeniem – Šauļiem – Ventas upei. Visapdzīvotākā bijusi Austrumkursas augstienes austrumu un dienvidaustrumu daļa, kā arī apvidi Vidzemē starp piejūras zemieni un Vidzemes augstieni. Arheoloģiskie atklājumi rāda, ka šajā reģionā cilvēki apmetušies galvenokārt ārpus zemkopībai maz piemērotajiem smiltājiem, purviem un smagajiem mālzemju apvidiem. Tādejādi var uzskatīt, ka seno zemgaļu apdzīvotās teritorijas centrs atradies Lielupes baseina dienvidu daļā.

Sēļi priekšteči apdzīvoja teritoriju, ko norobežoja līnija Skaistkalne – Jaunjelgava Daugavas kreisajā krastā un tālāk, labajā krastā Nītaure – Vecpiebalga – Cesvaine – Lubāna ezers – Līvāni un turpinājās Lietuvas ziemeļaustrumu daļā apmēram līdz līnijai Drisvjatu ezeri – Tauragne – Utena – Svedasi – Subača – Pasvāle – Saloči.

Neskaidrs paliek jautājums par to etnisko grupu piederību, kas agrajā dzelzs laikmetā apdzīvoja Latvijas teritorijas austrumdaļu – apmēram tagadējos Preiļu, Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas un Krāslavas rajonus. Šajā reģionā, īpaši tā ziemeļdaļā, vēl jūtams samērā liels Baltijas somu etnisko grupu pārsvars, bet dienvidos un dienvidaustrumos – baltu. Vēsturnieku starpā vēl līdz šim nav kopējs viedoklis par to, vai šajos apvidos dzīvojošie balti būtu uzskatāmi par seno **latgaļu** priekštečiem, kas minētajā laika periodā apdzīvojuši tagadējās Lietuvas austrumdaļu un daļēji Baltkrievijas rietumu apgabalus, vai arī pieskaitāmi senajiem sēļiem. Pastāv arī viedokļi, ka šis baltu kultūras grupas būtu piederīgas pie Herodota minētajām **neuru** ciltīm, kuras, ka jau iepriekš minēts, skitu un sarmatu iebrukumu dēļ bijušas spiestas pamest savas teritorijas un pārceļot tālāk uz ziemeļiem. Šajā sakarībā jāpiebilst, ka 12. gadsimtā dzīvojošā senkrievu hronista Nestora darbā “Pagājušo laiku stāsts”, kas aplūko vēstures norises 9. – 10. gadsimtā, pieminētas mums zināmās baltu ciltis – lietuvji, zemgaļi, kurši un **norovi**, kā

arī baltijas somu cilts – līvi. Interesanti, ka šajā pašā darbā citā vietā baltu ciltis pieminētas tādā pašā secībā, tikai norovu vietā minēti latgaļi. Par neuru jeb norovu klātbūtni Baltijas un tai tuvākajos reģionos liecina daudzie hidronīmi kā Lietuvā, tā Baltkrievijā, Krievijā un Igaunijā, pie tam pastāv uzskats, ka šīs ciltis migrējušas uz Baltijas reģiona ziemeļdaļu ap 5. – 8. gadsimtu, bet latgaļi ienākuši Latvijas teritorijā apmēram 4. – 5. gadsimtā. Šajā sakarībā jāpiebilst, ka daži latviešu vēsturnieki (piemēram Edgars Dunsdorfs) Latvijas teritorijā atzīmē neuru apdzīvotu teritoriju – **Nerovu** pat vēl 12. – 13. gadsimtā ¹.

Bez minētajām baltu ciltīm Latvijas teritorijā – Ziemeļkurzemē, Rīgas līča austrumpiekrastes apgabalos, Ziemeļvidzemē un Ziemeļlatgalē dzīvojuši Baltijas somu etniskās grupas –līvu (mūsdienu lībiešu) un igauņu priekšteči.

Pirmajos mūsu ēras gadsimtos parādās senākās rakstiskās ziņas par baltu apdzīvotās teritorijas rietumdaļā dzīvojošajām ciltīm. Tā, piemēram, senās Romas vēsturnieks **Tacits**, aprakstīdams Viduseiropas ģermāņu ciltis, piemin arī Svēbu (Baltijas) jūras dienvidaustrumu piekrastē mītošās **aistu** ciltis (latīniski *Aestorium gentes*), kas varētu apzīmēt etniskās grupas, kas dzīvojušas austrumos no ģermāņu apdzīvotajām teritorijām. Šis apraksts, kas attiecināms uz mūsu ēras pirmo gadsimtu, vēsta, ka aisti esot čaklāki zemkopji par ģermāņiem, kā arī esot vienīgā tauta, kas nodarbojoties ar dzintara vākšanu un tirdzniecību. **Aistu** jeb **estu** (austrumnieku) apzīmējumu, attiecinātu uz rietumbaltiem, sastop arī vēlāko gadsimtu Romas vēsturnieku darbos (turpmākajā vēstures gaitā tas kļūst par mūsdienu igauņu tautas nosaukumu). Otrā gadsimta romiešu vēsturnieks un ģeogrāfs **Ptolomejs** šajās rietumbaltu ciltīs jau izšķir divas atsevišķas grupas – **sudavus** un **galindus**. Vēlākajos gadsimtos sudavi tiek dēvēti arī par **jātvingiem**. Abu minēto baltu cilšu apdzīvotās teritorijas ietilpušas vairākus gadsimtus vēlāk minēto seno **prūšu** apgabalos. Atrodies ciešākā saskarē ar Viduseiropas ģermāņu, kā arī topošajām slāvu ciltīm, rietumbaltai agrāk par Latvijas un Lietuvas iedzīvotājiem iepazinās ar Vidus- un Rietumeiropas kultūru. Īpaši plaši šie kultūras sakari veidojās 2. - 3. gadsimtā sakarā ar Romas impērijas paplašināšanos un ar šo procesu saistītajā dzintara

¹ Edgars Dunsdorfs. Latvijas vēstures atlants. Melburna, - 1998. 21. lpp.

tirdzniecības pieaugumā,- kā jau zināms, vislielākās dzintara atradnes un ieguves vietas atradās rietumbaltu teritorijās. Jāpiezīmē, ka dzintars un tā izstrādājumi bija ļoti iecienīti Romas impērijas valdošo slāņu sadzīves kultūrā,- par to liecina ievērojamais romiešu monētu, sadzīves priekšmetu un rotaslietu atradumu skaits ne tikai senprūšu un lietuviešu, bet arī Latvijas sentautu, īpaši kuršu un zemgaļu teritorijās. Šajā sakarībā kā apstiprinājums minētajam varētu būt Romas impērijas 1. gadsimta vēsturnieka **Plīnija Vecākā** rakstītais: “Ģermāņi ieved dzintaru Panonijā. [.. [No Karnutas Panonijā līdz jūras piekrastei, no kurienes dzintars tiek atvests, ir ap sešsimt jūdžu, tas ir pavisam nesen apstiprināts fakts. Vēl tagad ir dzīvs viens no jātņiekiem, kurus uz turieni sūtīja Juliāns, imperatora Nerona gladiatoru cīņu izrīkotājs, lai sagādātu pietiekamu daudzumu dzintara. Apceļojis šā novada piekrasti un apmeklējis dažādas tirdzniecības vietas, viņš atveda daudz dzintara. Tā pietika pat, lai izrotātu tīklus, kuri sargāja podiju no zvēriem. Ne tikai ieroči, rati un citas ierīces bija izgreznotas ar dzintaru, bet arī katru dienu, kamēr turpinājās izrādes, tika mainītas dzintara dekorācijas. Vislielākais gabals, kuru šis cilvēks atveda uz Romu, svēra trīspadsmit mārciņas.” (Panonija – senās Romas province tagadējās Ungārijas un Austrijas teritorijās). Šajā pašā aprakstā vēsturnieks saka, ka viena pati neliela dzintara figūriņa maksājusi vairāk nekā lieli un veselīgi vergi. Ņemot vērā kaut vai šo vienu piemēru, kļūst saprotams, kādēļ šis laika posms baltu tautu vēsturē nereti tiek dēvēts par “zelta laikmetu”. Tomēr nevajadzētu uzskatīt, ka baltu cilšu pieaugošās labklājības pamatā būtu bijusi tikai dzintara tirdzniecība,- tā veicināja augstāka kultūras līmeņa izaugsmi galvenokārt Sembas pussalā, Rietumlietuvā un Rietumlatvijā, tas ir – tiešajos dzintara ieguves reģionos, bet, kā rāda pētījumi, iedzīvotāju labklājības līmenis cēlies arī pārējās baltu, sevišķi Lietuvas, Latvijas, kā arī Baltkrievijas teritorijās. Šis kultūras izaugsmes process būtu skaidrojams ar aizvien pieaugošo dzelzs darbarīku un ieroču ieviešanos, kas, savukārt, bija iespējams, pilnveidojoties šī metāla ieguves un apstrādes prasmei, vietējo purva rūdu izmantošanai.

Senākā un plašākā šī vēstures perioda dzelzs ieguves un apstrādes vieta konstatēta seno sēļu apdzīvotajā **Spietiņu** apmetnē (Daugavas kreisajā krastā, tagadējā Sēlpils pagasta teritorijā). Šeit konstatēta atsevišķa, ap 400 m² liela platība, kurā atradušās 6

dzelzs ieguves krāsns. Tās veidotas, izcērtot tuvu zemes virskārtai esošajā dolomīta slānī apmēram 0,25 m dziļu iedobi ap 0,6 m diametrā un tai blakus tik pat dziļu, 0,4 – 0,7 m platu un līdz 1 m garu bedri. Iedobe izklāta ar māliem un virs tās celta no akmeņiem un apmūrēta ar māliem krāsns šahta apmēram 0,2 – 0,3 m diametrā. Krāsns šahtā pamīšus kārtām bērtas kvēlojošas kokogles un sasmalcināta purva rūda, pēc tam šahta no augšas aizmūrēta, atstājot spraugas gāzu izplūdei. Pa krāsns apakšā atstātu atveri ar plēšu palīdzību ticis pievadīts gaiss, līdz ar to panākot pastiprinātu kokogļu kvēlošanu, sasniedzot 1200⁰ – 1400⁰ C augstu temperatūru. Norisēja dzelzs oksīda **reducēšanās** process, kā rezultātā dzelzs daļiņas saplūda, veidojot **jēldzelzs** jeb “**kricas**” gabalus, bet rūdas piemaisījumi izkūstot veidoja **izdedžus** jeb **sārņus**, kas nosēdās krāsns apakšā un pa atveri satecēja šahtai blakus esošajā bedrē. Šādā veidā no izejmateriāla kopējā daudzuma varēja iegūt ap 50% jēldzelzs, kuru vajadzēja vairākas reizes pārkalnēt, lai no porainās masas iegūtu tālākai apstrādei piemērotu viengabalainu materiālu. Kā liecina šo krāšņu atlieku mērījumi, tajās vienā reizē varēja iepildīt apmēram 40 kg rūdas, tādējādi iegūstot ap 20 kg jēldzelzs. Atrastie dzelzs izstrādājumi rāda, ka senie 2. – 3. gadsimta meistari pratuši iegūt un apstrādāt ne tikai kaļamo dzelzi, bet arī samērā augstvērtīgu tēraudu, pratuši darināt dažādus priekšmetus, piemēram cirvjus, veidojot to pamatnes no mazvērtīgākas dzelzs un uzmetinot tām tērauda asmeņus, tādējādi padarot tos lētākus. Tāpat bija pazīstama arī dzelzs velmēšana un stieple izgatavošana, dzelzs plāksnītes un stieples tikušas izmantotas rotaslietu darināšanai. Šādi, 2. – 3. gadsimta Spietiņu apmetnei līdzīgi metalurģiskie centri (tajos apstrādāta ne tikai dzelzs, bet arī bronza) atradušies arī vairākās citās vietās Latvijas teritorijā, kā arī lielā skaitā Lietuvas, īpaši Austrumlietuvu apgabalos.

Ir pamats uzskatīt, ka tādu, samērā augsti attīstītu metalurģijas prasmi Lietuvas un Latvijas teritorijā ienesuši 1. gadsimta beigu un 2. gadsimta izceļotāji no baltu apdzīvotā reģiona dienvidaustrumiem un dienvidrietumiem. Šajā sakarībā jāatzīmē, ka 1. gadsimtā viena no ģermāņu ciltīm – **goti**, kas apdzīvoja Baltijas jūras piekrasti apmēram Vislas upes lejteces apgabalos, sāka virzīties uz dienvidaustrumiem, ieņemdami rietumbaltu – aistu, galindu un jātvingu teritorijas, līdz ar to daļa to iedzīvotāju izceļoja uz ziemeļiem

un ziemeļaustrumiem. 2. gadsimtā goti iekaroja Melnās jūras ziemeļpiekrastes stepju apgabalus, pakļaujot sarmantus, kā arī seno slāvu priekšteču ciltis un 2. gadsimta beigās – 3. gadsimta pirmajā pusē nodibinot etniski jauktu valstisku veidojumu ar gotu vadoņiem priekšgalā. Sakarā ar gotu invāziju (iebrukumu) sākās jauns austrumbaltu izceļošanas vilnis, kas virzījās uz ziemeļrietumiem un ziemeļaustrumiem, līdz ar to norisēja kārtējā baltu etnisko grupu ieceļošana Lietuvas, Baltkrievijas un Latvijas teritorijā, nesot līdzī savas prasmes un kultūras elementus. Jāatzīmē, ka pēc Melnās jūras reģionu iekarošanas goti kopā ar citām ģermāņu ciltīm, kā arī sarmatiem un slāviem, šajā vēstures periodā vairākkārt iebruka Romas impērijas teritorijās, kuras robežojās ar gotu pakļautībā esošajiem apgabaliem, un ir pamats uzskatīt, ka šajos karagājienos piedalījušies arī balti – galindu un senprūšu (aistu) karavīri, kā arī, iespējams, Baltijas somu cilšu pārstāvji.

Baltu cilšu migrācija veicināja Latvijas teritorijas iedzīvotāju skaita pieaugumu un, līdz ar to, palielinājās saimnieciskajai darbībai nepieciešamās zemes platības, tika apgūti jauni, līdz šim neapdzīvoti vai arī mazapdzīvoti apgabali, norisēja pakāpeniska baltu etnisko grupu iespiešanās Baltijas somu apdzīvotajās teritorijās, galvenokārt zemkopībai piemērotākajos apvidos. Metalurģijas attīstība veicināja aizvien plašāku dzelzs darbarīku izplatību, to pieejamību visiem iedzīvotāju slāņiem. Līdz ar to kļuva iespējama lielāku meža platību izciršana, auglīgo mežu, īpaši platlapju koku audžu augšņu izmantošana lauksaimniecības vajadzībām. Augsnes apstrādei aizvien vairāk kapļu vietā sāka izmantot mājlopu, sevišķi zirgu vilktus **arklus**, kuriem, sākot ar 2. – 3. gadsimtu, sāka piestiprināt dzelzs **lemešus**. Uzartās augsnes irdināšanai, kā arī sēklas iestrādāšanai augsnē izmantoja koka, galvenokārt egļu zaru **ecēšas**. Labību novāca ar dzelzs **sirpjēm** un, ar 3. gadsimtu, arī ar **izkaptīm**, pie tam izkaptis labības pļaušanai lietoja galvenokārt Latvijas teritorijas rietumdaļā, bet austrumdaļā vairāk izplatīti bija sirpji. Izkaptis izmantoja arī lopbarības (siena)sagatavošanai. Līdz ar lauksaimniecisko zemju platību palielināšanos aizvien plašāk senās **līdumu** (kapļa) zemkopības vietā sākās pāreja uz **tīruma** (arkla) zemkopību, tas ir – mežiem atkaroto un apstrādāto platību ilglaicīgu, regulāru izmantošanu. Lai novērstu augsnes noplicināšanos, ieviesās **divlauku** zemkopības sistēma, lauksaimniecības kultūru sējumiem izmantoja pusi no apstrādātajām platībām, otru pusi

atstājot **papuvē**, ļaujot augsnei “atpūsties”, lai nākošajā gadā to apsētu atstājot papuvē iepriekšējā gada sējplatības.

Zemkopības attīstība sekmēja arī lopkopības izaugsmi. Aizvien mazāk uzturam tikuši izmantoti medījamie dzīvnieki, bet pieaudzis mājlopu, sevišķi liellopu īpatsvars. Liela nozīme gaļas ieguvei bijusi arī cūku audzēšanai, bet no aitām ieguva ne tikai gaļu, bet arī vilnu apģērbu darināšanai. Sakarā ar zirgu izmantošanu zemkopības darbos, kā arī transportā un militārām vajadzībām, to gaļa uzturā tikusi aizvien mazāk izmantota. Netiešas liecības norāda, ka mājlopi aizvien vairāk turēti īpašās celtnēs – kūtīs, kas sekmējis tīrumu zemkopībai nepieciešamā organiskā mēslojuma – kūtsmēsļu uzkrāšanu.

Agrajā dzelzs laikmetā tupinājās iepriekšējā vēstures periodā sākusies Latvijas teritorijas iedzīvotāju pāreja no nocietinātajām apmetnēm uz atklātajām. Jau pastāvošajām atklātajām, nenocietinātajām apmetnēm, sakarā ar iedzīvotāju skaita palielināšanos (ne tik daudz migrācijas, kā, pateicoties labvēlīgajai ekonomiskajai situācijai, iedzīvotāju dabiskā pieauguma rezultātā) un jaunu lauksaimniecībai piemērotu reģionu apgūšanu, pievienojās aizvien lielāks skaits šāda veida apdzīvoto vietu. Atšķirībā no senākajām atklātajām apmetnēm, kas bija izvietojušās galvenokārt zemienēs, tiešā ūdeņu – upju vai ezeru tuvumā, jaunās apmetnes aizvien biežāk sastopamas atklātās, sausākās un augstākās vietās. No izpētītajām agrā dzelzs laikmeta atklātajām apmetnēm varētu minēt Vecpiebalgas Ezēnus, Priekuļu Kalnapiļas, Codes Plūdoņus, kā arī citas. Tajā pašā laikā, kaut arī atklātās, nenocietinātās apmetnes uzskatāmas par šī laikmeta raksturīgākajām dzīvesvietām, turpinājās arī nocietināto pilskalnu apdzīvotība, pie tam to aizsardzības sistēmas bija kļuvušas spēcīgākas, pieejas pilskalniem vieglāk aizsargājamas, savukārt uzbrucējiem - grūtāk pārvaramas. Bez apdzīvotajiem nocietinātajiem pilskalniem šajā vēstures periodā sastopami arī atklāto apmetņu tuvumā esoši nocietināti, bet **neapdzīvoti** pilskalni, kuri, kā secina vēsturnieki, kalpojuši apkaimes iedzīvotājiem kā patvēruma vieta ienaidnieku uzbrukuma gadījumos (tā sauktie “**patvēruma pilskalni**”). Kā nocietināto, tā arī atklāto apmetņu ēku celtniecībā šajā laikā parādās jaunas iezīmes – senāko stāvkoku būvju vietā aizvien vairāk parādās **guļkoku** celtnes.

Metālapstrādes, zemkopības un lopkopības attīstība ievērojami sekmēja arī plašāku maiņas tirdzniecības izvēršanos. Iepriekš jau minēta dzintara tirdzniecības paplašināšanās, galvenokārt Romas impērijas virzienā, bet šajos tirdzniecības sakaros bija iesaistīti galvenokārt rietumbalti, tomēr romiešu izcelsmes darinājumi, kā arī monētas, sastopami gandrīz visā tagadējā Latvijas teritorijā. Tāpat Latvijas teritorijā satopami visdažādākie izstrādājumi, galvenokārt rotaslietas un ieroči, kas darināti citās baltu zemēs, kā arī ģermāņu, somugru un citu etnosu apdzīvotajās teritorijās. Protams, ka preču apmaiņa norisēja arī starp pašā Latvijas teritorijā dzīvojošajām etniskajām grupām. Ņemot vērā, ka Latvijas teritorijas iedzīvotājiem tiešo tirdzniecisko sakaru ar ģermāņu zemēm, Romas impēriju un citiem tālajiem reģioniem, domājams, nevarētu būt bijuši, var uzskatīt, ka mūsu sentēvi šajā laikmetā pildījuši tirdzniecības starpnieku lomu, tas ir – uzpirkuši rietumzemju darinājumus un pārdevuši tos austrumzemju tirgotājiem un otrādi. Par šādu viedokli liek domāt tas apstāklis, ka lielākā daļa svešzemju izstrādājumu, kā arī monētu, atrasti vietās, kas atradušās pie svarīgākajiem tirdzniecības ceļiem. Kā rāda pētījumi, tad Latvijas teritorijā galvenie satiksmes ceļi veduši gar jūras piekrasti no Vislas lejteces pāri Lietuvas piejūras apgabalam uz Latvijas dienvidrietumdaļu, tālāk pa un gar Ventu uz ziemeļiem līdz Abavas baseinam, Lielupes un Daugavas lejteču novadiem un gar Rīgas līča piekrasti uz Igauniju. Satiksmes ceļi bijuši arī pa un gar Daugavu, Gauju, Lielupi, Aivieksti. No Doles salas Daugavā ceļš gājis virzienā uz tagadējo Bausku un tālāk uz Lietuvu. Arī Aiviekstes ceļš turpinājies pāri Daugavai Sēlpils – Rites – Lietuvas virzienā. Jāsaka, ka šie ceļi pamatos iezīmējušies jau senākajos gadsimtos un turpina pastāvēt, protams, tikai nosacīti, vēl mūsdienās. Latvijas teritorijā vislielākais pieprasījums bija pēc bronzas izstrādājumiem, kā arī neapstrādātas bronzas, šo metālu plašos apjomos izmantoja dažādu rotaslietu izgatavošanā, un šajā nozarē vietējie amatnieki – rotkaļi bija sasnieguši lielu meistarību. Bez bronzas, neskatoties uz vietējās metalurģijas attīstību, bija arī samērā plašs pieprasījums arī pēc dzelzs un tā izstrādājumiem, kā arī stikla un emaljētām rotaslietām. Jāpiebilst, ka ar 2.gadsimta beigām – 3. gadsimtu emaljētās rotaslietas sāka darināt arī baltu zemēs, tagadējās Lietuvas teritorijas Viļņas un Kauņas apvidos, kā arī galindu novados. No šiem

reģioniem emaljētie darinājumi, kuru forma bijusi raksturīga tikai baltiem, izplatījušies ne tikai pārējās baltu zemēs, bet arī tagadējā Igaunijā, Viduskrievijā, Krimā, Austrumkrievijā, Austrumukrainā un citur. Minētajos reģionos, kā arī citviet, piemēram ģermāņu apdzīvotajās teritorijās, liels pieprasījums bijis arī pēc citām baltu, to skaitā arī Latvijas teritorijas iedzīvotāju darinātajām rotaslietām.

Agrajā dzelzs laikmetā senajiem baltiem **nauda** kā maiņas priekšmetu ekvivalents vēl nebija pazīstama. (Šajā sakarībā jāpiebilst, ka uz to norāda arī Romas vēsturnieka Tacita iepriekš minētais apraksts par aistiem, kuri, kā rakstīts šajā darbā, “dzintaru neapstrādātu nes tirgū un maksu ņem brīnīdamies”.) Tādēļ maiņas tirdzniecībā kā pretvērtība citu tautu precēm bez rotkaļu darinājumiem no Latvijas teritorijas izvestas zvērādas, īpaši ūdru, bebru un caunu ādas, kā arī mājlopi un to ādas. Neskatoties uz plaši izvērsto maiņas tirdzniecību, nevar uzskatīt, ka šajā laikmetā kādām atsevišķām Latvijas teritorijas iedzīvotāju grupām tirgošanās jau būtu kļuvusi par patstāvīgu nodarbošanos. Tas pats būtu sakāms arī par amatniecību, konkrēti par metālapstrādi. Kaut arī šī nodarbošanās prasīja ļoti augsti izkoptu meistarību, tā tomēr vēl nevarēja pilnībā nodrošināt amatniekiem eksistenci un viņiem vēl aizvien vajadzēja nodarboties arī ar lauksaimniecību (uz šādu pieņēmumu norāda vairākās vietās atrastās apbedījumu piedevas,- mirušajiem līdzdotie priekšmeti: bez kalēja darbarīkiem šajos kapos atradušies arī zemkopja darbarīki).

Agrajā dzelzs laikmetā norisēja samērā būtiskas izmaiņas seno baltu sabiedriskajā dzīvē. Iedzīvotāju skaita pieaugums, kā arī dzelzs darbarīku ieviešanās, kā jau minēts, veicināja jaunu lauksaimniecībai piemērotu teritoriju apgūšanu, līdz ar to cilvēki aizvien vairāk atstāja nocietinātās pilskalnu apmetnes un veidoja atklātās, nenocietinātās apmetnes vietās, kur atradās viņu iekoptie lauki un bija labas ganību vietas un lopbarības sagādes iespējas. Šādos apstākļos savu līdzšinējo lomu kā galvenās saimnieciskās ražošanas vienības zaudēja **lielģimenes** jeb dzimtas (lielās saimes) un aizvien lielāku nozīmi ieguva no dzimtām izdalījušās atsevišķās **ģimenes** (mazās saimes), kas kļuva par patstāvīgām ekonomiski organizatoriskām vienībām. Kaut arī apmetnē kopumā dzīvoja vienas dzimtas piederīgie, taču atsevišķās ģimenes šajās apmetnēs sāka veidot katra savu

sētu, savu **saimniecību**, tomēr, kā šķiet, lopkopībai nepieciešamās platības – pļavas un ganības, vēl palikušas dzimtas kopīpašumā. Iedzīvotāju skata pieaugums un ar to saistītā plašāku teritoriju apgūšana saimnieciskajai darbībai, bija par pamatu ne tikai izmaiņām saimnieciskajā, bet arī sabiedriski politiskajā dzīvē. Ja iepriekšējos vēstures posmos sabiedriskā organizācija bija virzīta, lai sekmētu katras atsevišķās dzimtas apmetnes vai apmetņu drošību, tad agrajā dzelzs laikmetā tā aptvēra jau ievērojami plašākus apgabalus, iekļaujot kopējā drošības un administratīvajā sistēmā ne tikai radniecīgās, no vienas dzimtas izdalījušās saimes, bet arī svešas, citām dzimtām piederīgās, tā sauktās “kaimiņu” saimes, kuras tomēr piederēja tai pašai etniskajai grupai vai ciltij. Tomēr nereti bija sastopami arī etniski jaukti novadi, galvenokārt Baltijas somu un baltu etnosu saskares rajonos, kuros laika gaitā pārsvaru ņēma vienas vai otras etniskās grupas kultūra, valoda un dzīvesveids. Agrā dzelzs laikmeta sabiedrības modelis bijis līdzīgs iepriekšējā vēsturiskā laikmeta sistēmai. Administratīvā un politiskā vara piederēja atsevišķo apmetņu, kurus varētu uzskatīt arī par **ciemiem**, vecākajiem, kas parasti bija dzimtu galvas. Ciemu **vecākie** subordinācijas (padotības, pakļautības) kārtībā bija pakļauti kāda plašāka novada, kurā ietilpuši vairāki ciemi (arī savstarpēji neradniecīgi), **valdniekam**, bet tas, savukārt, bijis padots cilts **vadonim**. Novadu un cilšu valdnieki kopā ar saviem ģimenes locekļiem un tuvākajiem radniekiem parasti dzīvojuši pilskalnu apmetnēs un veidojuši iedzīvotāju turīgāko slāni. Turības ziņā nākošo sabiedrības slāni veidojuši karavīri, spēcīgāko saimniecību galvas, iespējams – galvenokārt ciemu vecākie, kuri parasti bijuši tiešās radniecīgās attiecībās ar valdošajiem slāņiem, kā arī citas ietekmīgas, valdniekiem tuvu stāvošas personas. Šo minēto grupu piederīgie pieskaitāmi pie **aristokrātu** jeb **labiešu** (grieķu valodā *aristos* – labākais) kārtas. Labiešiem sekojuši topošās amatnieku un tirgotāju kārtas pārstāvji. Kaut arī, kā jau minēts, amatniecība un tirdzniecība vēl nebija kļuvušas par patstāvīgas iztikas avotiem, tomēr šī sabiedrības slāņa pārstāvji, sevišķi kalēji un rotkaļi, bija sasnieguši ievērojamu turības pakāpi. Šeit jāpiemin, ka metālapstrādes darbnīcas, kā arī tirdzniecības preču noliktavas galvenokārt atradās vai nu nocietinātajos pilskalnās, vai tiešā to tuvumā, iezīmējot turpmākajos gadsimtos topošo senpilsētu pamatus. Šie amatnieki, kā arī maiņas tirdzniecības

starpnieki bija pakļauti tieši valdniekam. Trūcīgākos sabiedrības slāņus veidojuši “vienkāršie” zemkopji, bet viszemākajā pakāpē atradušies vienīgi karagājienos iegūtie gūstekņi, kā arī tie cilvēki, kas kāda pārkāpuma vai parādu dēļ bija uz laiku zaudējuši brīvību,- šo kategoriju pārstāvji piederēja pie nebrīvajiem kalpiem, kuriem nācās strādāt brīvo zemkopju, īpaši turīgāko, saimniecībās. Jāsaka, ka turības pakāpes dažādām baltu ciltīm bijušas dažādas. Visturīgākie bijuši piejūras novadu iedzīvotāji, īpaši senprūšu priekšteči – jau pieminētie aisti, kā arī Rietumlietuvu iedzīvotāji un senkurši, savukārt turības līmenis Baltijas reģionā mazinājies austrumu un ziemeļaustrumu virzienā. Šo, salīdzinoši augsto, rietumbaltu turības pakāpi nodrošināja dzintara atradnes, kā arī samērā nelielais attālums līdz Romas impērijas pierobežas apgabaliem, un ar šiem faktoriem saistītais amatniecības un tirdzniecības uzplaukums. Varētu teikt, ka rietumbaltu sabiedrības augstākie slāņi šajā laikmetā sasnieguši ne vairs tikai turību, bet jau ievērojamu bagātības pakāpi, uz ko norāda Rietumlietuvā, Rietumpolijā, kā arī bijušajā Prūsijas teritorijā atklāto valdnieku, vadoņu un citu labiešu, kā arī atsevišķu amatnieku apbedījumu piedevas – grezni ieroči, rotaslietas, ar sudraba un bronzas izstrādājumiem rotātas zirglietas.

Vidējais dzelzs laikmets

Baltu tautu vēsturē vidējā dzelzs laikmeta periodu pieņemts datēt ar laika posmu no 5. līdz 9. gadsimtam, bet, ņemot vērā šī laikmeta ekonomikās, politiskās, kā arī etnoģeogrāfiskās norises, varētu pieņemt, ka pārejas process no agrā uz vidējo dzelzs laikmetu sācies jau 4. gadsimta beigās, pareizāk būtu teikt – gadsimta pēdējā ceturksnī. Šajā laikā Melnās jūras ziemeļdaļas stepju joslā iebruka aziātiskas izcelsmes klejotāju-lopkopju (nomadu) ciltis, kas pazīstamas ar kopēju apzīmējumu **huņņi**. Iebrucēji izpostīja gotu pārvaldīto polietnisko (daudztautu) valstisko veidojumu, pie tam 375. gadā gāja bojā viens no pēdējiem gotu valdniekiem Ermanrihs. Huņņu spiediena rezultātā goti sāka atstāt savas dzīvesvietas un pārcelties uz citām teritorijām. Šie notikumi izsauca “ķēdes reakciju”,- Eiropā sākās tā dēvētā **Lielā tautu staigāšana** – nemitīgi kari gan ar

huņņiem, gan starp atsevišķām Eiropas tautām un ciltīm un šo karu izraisītā masveida migrācija, kas būtiski izmainīja tā laika Eiropas etnisko karti. Šī tautu, cilšu un etnisko grupu pārceļošana uz citiem reģioniem jūtami ietekmēja arī saimniecisko, politisko un etnisko situāciju Baltijas zemēs.

Sabrūkot gotu valsti Melnās jūras reģionā, savas dzīvesvietas sāka atstāt arī tās gotu ciltis, kas bija apmetušās Vislas lejteces apgabalos un viņu vietu ieņēma baltu ciltis – **senprūši**, kurus daži vēsturnieki identificē ar senajos vēstures avotos minētajiem **sembiem**. Huņņu iebrukumi skāra arī baltu apdzīvotā reģiona dienvidaustrumu daļu. Jau iepriekšējos gadsimtos skitu, pēc tam – sarmatu ekspansijas rezultātā šīs teritorijas atstāja ievērojams skaits seno baltu, papildinot Lietuvas un Latvijas teritorijas iedzīvotāju skaitu, un tas pats norisēja arī šajā vēstures periodā. 4. gadsimta beigās – 5. gadsimtā no dienvidaustrumu un austrumu apgabaliem Lietuvas teritorijā ienāca jaunas baltu ciltis, no kurām daļa turpināja virzīties uz ziemeļiem un ziemeļaustrumiem, sasniedzot Latvijas teritoriju. Šis migrācijas process bija samērā lēns, un Daugavas labā krasta apgabalus ienācēji varēja sasniegt ap 6. – 7. gadsimtu, pakāpeniski izspiežot no tagadējās Latgales un Austrumvidzemes Baltijas somu ciltis. Konsolidējoties ar senākajiem šajos reģionos dzīvojošajiem baltiem – sēļiem un zemgaļiem, izveidojās jauna etniskā grupa – **latgaļi**.

Šajā laika posmā Vidus- un Dienvidēiropā turpinājās dažādu klejotāju-lopkopju cilšu iebrukumi, līdz ar to arī tautu un cilšu pārgrupēšanās un migrācija uz nosacīti mierīgākiem reģioniem. 6. gadsimtā Donavas stepju joslā iebruka nomadu ciltis – **avāri**, kas, pakļāvuši vietējos iedzīvotājus, nodibināja jaunu valstisko veidojumu – **kaganātu**. Avāriem bija svarīgi iegūt kontroli pār dzintara tirdzniecības ceļiem, jo, neskatoties uz to, ka Rietumromas impērija jau bija sabrukusi, pieprasījums pēc šī “saules akmens” gan Rietumeiropā, gan Austrumromas impērijā (Bizantijā) vēl aizvien bijis ievērojams. Tādēļ 6. gadsimta otrajā pusē galindu novados Mazūrijā (tagadējā Polijas teritorijā) ienāca spēcīgas avāru karaspēka vienības, kuru sastāvā bija arī ģermāņu cilšu karavīri un, iespējams, arī tie galindi, kuru priekšteči iepriekšējā vēstures periodā bija izceļojuši no savas zemes kopā ar gotiem. Šīs invāzijas rezultātā rietumbaltu – sembju jeb senprūšu un galindu zemēs sāka ieviesties nomadu kultūras iezīmes, kas īpaši izpaudās sabiedrības

struktūrā: kamēr “vienkāršā tauta” – zemkopji saglabāja baltu kultūru un paražas, valdošie slāņi ievērojamā mērā pārņēma nomadu tradīcijas, kas izpaudās ne tikai pārvaldes sistēmā, bet arī ieroču un citu karavīra piederumu formā, apbedīšanas tradīcijās un, daļēji, pat uzturā (kā liecina anglosakšu ceļotāja Vulfstana apraksts, aistu (senprūšu) vadoņi un citi labieši uzturā lietojuši zirgu gaļu un dzēruši ķēvju pienu, kas ir tipiska nomadu tautu pārtika, bet vienkāršie ļaudis dzēruši “medus miestiņu” – baltiem raksturīgo dzērienu. Nomadu sabiedrisko formāciju ietekmē rietumbaltu zemēs jau 8. gadsimtā ieviesās tam laikmetam progresīvas militāras formācijas – **kara draudzes**, vadonim tieši pakļautas un uzticamas profesionālu karavīru vienības. Jāpiebilst, ka Skandināvijas zemēs karadraudzes sāka veidoties tikai apmēram gadsimtu vēlāk. Spēcīgā militārā struktūra deva iespēju rietumbaltiem izveidot drošas aizsardzības sistēmas, kas, savukārt, sekmēja nozīmīgu administratīvo un tirdzniecības centru rašanos, īpaši Sembas pussalā un citos lielākajos dzintara ieguves reģionos.

Lielās tautu staigāšanas procesu ietekmē sākās arī kādas, agrāk mazāk nozīmīgas etniskās grupas – **Pleskavas un Novgorodas teritorijas sasniedzu** migrācija kā rietumu, tā dienvidu un austrumu virzienā. Slāvi sākotnēji apdzīvoja teritorijas Odras un Vislas upju augšteces baseinos. 1. – 2. gadsimtā, kā jau iepriekš minēts, daļa no slāvu ciltīm nokļuva gotu pakļautībā un kopā ar tiem kā arī toreizējiem Melnās jūras stepju apgabalu iedzīvotājiem – sarmatiem iekļāvās gotu pārvaldītajā valstī, izveidodami slāvu etnisko atzaru - **austrumslāvu** grupu, kas, pēc gotu valsts sabrukuma huņņu iekarojumu rezultātā, atbrīvojušies no virskundzības, sāka apgūt jaunas teritorijas tagadējās Ukrainas dienviddaļā. Tajā pašā laikā citas dzīvesvietas sāka meklēt arī **rietumslāvi**, ieceļodami ģermāņu atstātajos apgabalos Odras un Elbas upju lejtecēs. Pakāpeniski slāvu cilšu migrācija aptvēra lielu daļu Eiropas teritorijas: 6. –7. gadsimtā viņi ieceļoja un kolonizēja Balkānu pussalu, tagadējo Čehiju, Slovākiju, Vācijas teritorijas daļu līdz Dānijai, bet austrumslāvi aizvien vairāk iespedās Dņepras baseina zemēs, pakļaudami un asimilēdami austrumbaltu ciltis, daļa no kurām izceļoja ziemeļu – ziemeļrietumu virzienā, iespiedamies Baltijas somu teritorijās, to skaitā arī tagadējā Igaunijā. Laika posmā no 5. līdz 8. gadsimtam balti, kā domājams, Igaunijā ieceļojuši vairākkārt,

atstādami iespaidu ne tikai uz Baltijas somu cilšu kultūras attīstību, galvenokārt ietekmējot zemkopību un celtniecību, un papildinot somugru valodu ar indoeiropiskas cilmes vārdiem, bet arī, sajaucoties ar vietējiem iedzīvotājiem, sekmējot Baltijas somu antropoloģiskā tipa, kas ievērojami atšķiras no austrumu un ziemeļaustrumu somugriem, izveidošanos. Kā rāda pētījumi, igauņu antropoloģiskais tips, tas ir – ķermeņa uzbūve, saglabājis samērā maz mongoloīdas rases iezīmes, bet salīdzinoši tuvs ir baltu, īpaši seno zemgaļu antropoloģiskajam tipam. Tādejādi varētu uzskatīt, ka, ienākot tagadējā Latvijas teritorijā senajiem latgaļiem, kāda daļa Vidzemē dzīvojošo zemgaļu pārcēlušies tālāk uz ziemeļiem, kur sajaukušies ar vietējām Baltijas somu ciltīm. Pastāv arī uzskats, ka seno igauņu un citu, tagadējās Krievijas ziemeļrietumu apgabalos dzīvojošo somugru teritorijās, kā jau iepriekš minēts, šajā laika posmā ienākušas austrumbaltu cilšu grupas no Baltkrievijas un Ukrainas apvidiem.

7 . – 9. gadsimtā slāvu ekspansija turpinājās. Iespējams, ka šajā laikā tagadējās Krievijas ziemeļrietumu apgabalos ieceļojušas rietumslāvu cilšu grupas, virzīdamās caur Rietumbaltkrieviju un Nemunas upes augšteces baseinu, aizņēmot tagadējo Pleskavas un Novgorodas apgabalu teritorijas. Sajaucoties ar šajās teritorijās dzīvojošajiem somugriem un baltiem, izveidojās slāviskās **slōvēņu** jeb **Ilmeņa slāvu** un **kriviču** etniskās vienības. Šajā sakarībā jāatzīmē, ka daļa valodnieku un vēsturnieku uzskata, ka kriviči sākotnēji bijuši latgaļiem radniecīgi balti, un slāvi, asimilēdami šo baltu etnisko grupu, pārņēmuši tās nosaukumu (no kriviču nosaukuma latviešu valodā atvasināti jēdzieni “**krievi**” un “**Krievzeme**”, vēlāk “**Krievija**”). Slāvu cilšu migrācija uz ziemeļaustrumiem turpinājās līdz 10. gadsimtam un tās rezultātā ievērojama daļa austrumbaltu apdzīvoto teritoriju tika pārslāvotas, tomēr atsevišķās vietās Dņepras augšteces baseinā un austrumos līdz Okai vēl saglabājās dažas baltu apdzīvotas “saliņas”. Tā, piemēram, vāļ 12. gadsimta vēstures avoti vēsta par spēcīgo galindu cilti (iespējams, kādu rietumgalindu atzaru) kas dzīvojusi tagadējā Maskavas apgabalā un visilgāk pretojusies slāvu ekspansijai, tomēr, neskatoties uz gadsimtiem ilgo cīņu, arī šī pēdējā baltu etniskā grupa tagadējās Krievijas teritorijā tika pakļauta un asimilēta. Līdz ar to vidējā akmens laikmeta beigās – vēlā dzelzs

laikmeta sākumā balti bija zaudējuši ievērojami plašas teritorijas un faktiski atradās slāvu “ielenkumā”, - vienīgi vēl atlikušo baltu zemju ziemeļdaļā to kaimiņi bija Baltijas somi.

Sākot jau ar 5. gadsimtu baltu zemes, īpaši Baltijas jūras dienvidaustrumu un austrumu piekrastes apgabalus sāka apdraudēt arī skandināvi, īpaši Gotlandes salas, Zviedrijas un Dānijas jūrasbraucēji, - vienlaikus tirgotāji un sirotāji. Skandināvu sirojumi skāra arī citas Baltijas jūras reģiona piekrastes un laika gaitā guva aizvien plašākus apmērus, līdz kamēr 8. gadsimtā izvērsās tā dēvētajā **vikingu** ekspansijā, kas ietekmēja daudzas Eiropas zemes un izpaudās ne tikai kā laupīšanas karagājieni, bet arī kā jaunu teritoriju iegūšana un kolonizācija (par jēdziena **vikings** izcelšanos un nozīmi pastāv vairāki viedokļi, no kuriem, iespējams, pieņemamākais varētu būt zviedru zinātnieku uzskats, ka šis jēdziens atvasināts no senskandināvu vārda *vikja* – pagriezties, novirzīties, un tas varētu apzīmēt cilvēku, kas “aizgājis projām, atstājis dzimteni”)². Vikingu kustības pamatā, iespējams, bija lauksaimniecībā izmantojamo zemju trūkums, kas, pieaugot iedzīvotāju skaitam, kļuva aizvien jūtamāks. Vikingu ekspansija norisēja dažādos virzienos: tagadējās Dānijas un Norvēģijas iedzīvotāji pārsvarā devās uz Rietumeiropu, bet Gotlandes salas un Zviedrijas – Uz Austrumeiropu. Ar saviem kuģiem, kas bija piemēroti ne tikai tāliem un ilgstošiem jūras braucieniem, bet arī kuģošanai pa upēm, pie tam, izmantojot apaļkokus, tos varēja pārvilkt pa sauszemi no vienas ūdenskrātuves uz citu, vikingi praktiski varēja nokļūt jebkurā reģionā, kur vien bija kuģošanai daudz maz piemērotas upes un ezeri.

Pirmais zināmais lielākais vikingu jeb, kā viņus dēvēja Rietumeiropā, - **normaņu** (“ziemeļu vīru”) iebrukums norisējis 793. gadā Ziemeļanglijas piekrastē, kur tika izlaupīts spēcīgais Lindisfarnas klosteris. Divus gadus vēlāk normaņi iebrukuši Īrijā, bet ar 9. gadsimta sākumu sirotāji veica iebrukumus Frīzijā (tagadējās Nīderlandes teritorijā), Ziemeļvācijā, Francijā un Anglijā, kā arī Spānijā un Itālijā, pieveicot un izlaupot tādas pilsētas, kā Parīzi, Ruānu un Šartru Francijā, Kadisu un Seviļu Spānijā, Lisabonu Portugālē un citas. Tā laikmeta nelielās Rietumeiropas valstiņas bija spiestas atpirkties no normaņiem, samaksājot viņu vadoņiem – **konungiem** tā saukto “**dāņu naudu**”, kas

2 Vilnis Pāvulāns. Skandināvija agrajos viduslaikos. LU, - 1976. 27. lpp.

reizēm sasniedza ļoti ievērojamas summas. 861. gadā Dānijas vikingi sagrāba gandrīz visu Anglijas teritoriju, izņemot Veseksas novadu, kura valdnieks Alfrēds Lielais bija spējis noorganizēt spēcīgu pretestību. 9. gadsimta beigās normaņu jūrasbraucēji nokļuva Islandes salā, kuru samērā īsā laikā kolonizēja Skandināvijas emigranti. Jāpiebilst, ka vikingu sirojumi, kā arī citu zemju kolonizācija turpinājās arī nākošajā vēstures periodā – 10. – 11. gadsimtā. Šajā laikā tika atklāta un kolonizēta Grenlande un neilgu laiku pastāvējusi skandināvu kolonija pat Ziemeļamerikas piekrastē – tagadējā Ņufauldendā (no tā izriet, ka Eiropas jūrasbraucēji jau 500 gadus pirms Kristofora Kolumba ekspedīcijas sasnieguši Amerikas kontinentu, tikai vēlākajos gadsimtos pēc vikingu ceļojuma šis fakts ir bijis aizmirsts). 10. gadsimtā normaņi kā izpirkumu no Francijas karaļa ieguva plašu teritoriju Francijas ziemeļrietumos – vēlāko Normandijas hercogisti, kā arī sāka kolonizēt Itālijas dienvidpiekrasti un Sicīlijas salu Vidusjūrā, laika gaitā izveidojot Sicīlijas karalisti. Turpinājās arī regulāri iebrukumi Anglijā, kuras valdnieki bija spiesti maksāt milzīgas “dāņu naudas”, lai pasargātos no pārmērīgiem postījumiem.

Austrumu virzienā, kā jau minēts, devās galvenokārt Gotlandes un zviedrijas vikingi, kurus austrumslāvi dēvēja par “**varjagiem**”, bet Bizantijā – par “varingiem”. 9. gadsimtā izveidojās tā sauktais “ceļš no varjagiem uz grieķiem”, tas ir – no Skandināvijas uz Bizantiju. Šis ceļš gāja pa Baltijas jūru un Somu līci, tālāk pa Ņevu, Ilmeņa ezeru, Lovati un Dņepru līdz Melnajai jūrai. Viens šī ceļa atzars gāja arī no Rīgas līča pa Daugavu. Posmos starp Lovati, Daugavas augšteci un Dņepru, kā arī dažās citās vietās, kuģi tika pārvilkti pa sauszemi. Cits ūdensceļš veda pa Volgu uz Kaspijas jūru. Vairākos svarīgākajos ūdensceļu krustpunktos varjagi nodibināja militārus tirdzniecības atbalsta punktus, iespējams, ka šajās vietās jau līdz tam pastāvējuši slāvu tirdzniecības centri. Kā vēsta senkrievu Nestora hronika, ap 862. gadu Ilmeņa slāvi, kuru galvenais politiskais un saimnieciskais centrs atradies tagadējā Novgorodā, aicinājuši kādu varjagu vadoni (konungu) – **Rjuriku** – par sava novada valdnieku jeb kņazu (slāviskais vārds “kņazs” varētu būt atvasināts no skandināvu *konung*). No Rjurika pēctečiem laika gaitā cēlušies gandrīz visi senās Krievzemes novadu kņazi un pirmie apvienotās Krievijas valdnieki. (Rjuriku dinastija izbeigusies tikai 1584. gadā ar Krievijas cara Ivana IV Bargā nāvi.)

882. gadā Rjuriku dzimtas konungs **Oļegs** (skandināvu *Helgi*) sāka pārvaldīt ievērojamo tirdzniecības centru Dņepras vidustecē **Kijevu**, kas ar laiku kļuva par senās Krievzemes (Kijevas Krievzemes) galvaspilsētu. Pirmie Krievzemes novadu kņazi saglabāja ciešus sakarus ar Skandināviju, viņu militārie spēki – kara draudzes veidojās galvenokārt no varjagu karavīriem, bet jau pēc dažām paaudzēm tie aizvien vairāk pārslāvojās.

Vikingu iebrukumi un sagrābto teritoriju kolonizācijas tieksmes skāra arī tagadējo Latvijas teritoriju, īpaši kuršu novadus, kurus skandināvu jūrasbraucējiem bija visvieglāk sasniegt. Kā vēsta senskandināvu sāgas (seni mutvārdu vēstījumi, kas stāsta par dažādiem vēsturiskiem, mitoloģiskiem un sadzīves notikumiem, - sākti pierakstīt ap 12. gadsimtu), 7. gadsimtā kuršu un Baltijas somu zemēs daudzas uzvaras esot guvis dāņu vikings Ivars Vīdfamne, tomēr nav nekādu ticamu pierādījumu, ka šiem iebrukumiem būtu bijušas daudz maz jūtamas sekas. Nozīmīgāks ir sāgu vēstījums par kuršu zemes pakļaušanu ap 650. gadu. Vadoties no šī vēstījuma, Liepājas apkaimē pie Grobiņas tika veikti arheoloģiskie izrakumi un izrādījās, ka šeit tiešām 7. un 8. gadsimtā atradusies skandināvu, domājams, ka seno zviedru (sveju) un gotlandiešu militāra tirdzniecības apmetne, tomēr skandināvu kolonistu ietekme aptvērusi tikai samērā nelielu reģionu. 8. gadsimta beigās vai 9. gadsimta sākumā kurši svešzemniekus padzinuši un kolonija izbeigusi pastāvēt. 852. vai 853. gadā kuršu piekrastei uzbrukusi spēcīga dāņu flote konunga Horeka Vecākā Godfredsona vadībā. Dāņi cietuši smagu sakāvi, zaudējot pusi karavīru un pusi no kuģiem, kurus sagrābuši kuršu karavīri, līdz ar kuģiem iegūstot arī bagātīgu kara laupījumu. Konungs Horeks pēc šīs sakāves esot zaudējis arī savu varu Dānijā. Gadu pēc šī notikuma kāds zviedru konungs – Ulofs (arī Olafs), kurš valdījis Birkas pilsētā (netālu no tagadējās Stokholmas), sapulcinājis ievērojamu karaspēku, iebrucis kuršu zemēs, lai iegūtu Horeka bagātības. Skandināvi aplenkuši spēcīgo **Apoles** pili (tagadējā Lietuvas teritorijā), bet neesot varējuši to ieņemt. Pēc deviņu dienu ilgām kaujām, izsīkstot pārtikas krājumiem, kurši tomēr atzinuši sevi par uzvarētiem, atdevuši konungam Ulofam dāņiem atņemto sudrabu un zeltu, kā arī samaksājuši “dāņu naudu”. Senskandināvu sāgas vēsta arī par citiem valdniekiem un vikingu vadoņiem, kas šajā

vēstures periodā iebrukuši tagadējā Latvijas, kā arī Lietuvas un senprūšu zemēs tomēr nav guvuši īpaši nozīmīgus panākumus.

Šajā vēstures periodā kurši, kā arī Baltijas somi – līvi un igauņi – ne tikai atvairīja skandināvu sirotājus un kolonizatorus, bet samērā aktīvi arī paši sāka doties pāri jūrai atbildes sirojumos, kā arī nereti iesaistījās skandināvu konungu savstarpējās cīņās. Tā, piemēram, senie nostāsti vēsta par kauju, kas ap 750. gadu norisējusi starp dāņu konungu Haraldu Hilditandu (“Cīņzobi”) un sveju (zviedru) konungu Ringu. Šī kauja norisējusi pie Bravallas (arī Brovalla, Bravellira, Brauika un vēl citi nosaukumi) Dienvidzviedrijā, Smolandes piekrastē, un šajā cīņā piedalījušies arī kuršu un, kā minēts vēstījumā, estu,- vai nu līvu, vai igauņu priekšteču karavīri. Šajā sakarībā gan jāpiebilst, ka ziņas par Bravallas kauju ir tik trūcīgas, ka nav iespējams noteikt, vai tas tiešām ir vēstures fakts, vai arī tikai leģenda,- arī minētās Bravallas precīza atrašanās vieta nav zināma.

Viss iepriekš minētais norāda, ka vidējais dzelzs laikmets Latvijas teritorijā un citās baltu, kā arī Baltijas somu zemēs, raksturojams kā nemitīgs cilšu un atsevišķu etnisko grupu migrācijas un savstarpējo cīņu process, kura laikā notiek etnisko grupu konsolidēšanās, cilšu apvienību un atsevišķu tautību veidošanās un etnokultūru apgabalu robežu spilgtāka iezīmēšanās. Jāpiebilst, ka līdzīgi procesi norisēja arī citos Eiropas reģionos. Kā jau minēts, šajā laikmetā ievērojami pieauga Latvijas teritorijas iedzīvotāju skaits, līdz ar to atsevišķos reģionos palielinājās apdzīvotības blīvums, īpaši Daugavai piegulošajos apvidos, kā arī tika apgūtas jaunas, līdz tam neapdzīvotas teritorijas, piemēram – Lielupes baseina austrumdaļa Zemgalē, Grobiņas – Durbes – Vērgales rajons Kurzemē, kā arī citviet. Jaunu etnisko grupu ienākšana ne vienmēr norisēja miermīlīgi,- nereti veidojās militāri konflikti starp senākajiem iedzīvotājiem un ienācējiem, kas ievērojamā skaitā ieplūda sevišķi Austrumlatvijā, izspiežot no agrākajām dzīvesvietām Baltijas somus. Baltijas somu izspiešana norisēja arī Riežtumulatvijā, kuršiem apgūstot jaunas teritorijas Vidus- un Ziemeļkurzemē . Militāri konflikti izcēlās arī starp atsevišķām baltu etniskajām grupām un pat starp atsevišķām dzimtām,- tie bija saistīti galvenokārt ar spēcīgāko dzimtu savstarpējo konkurenci, centieniem gūt plašāku politisko un ekonomisko varu iespējami plašākā novadā. Bez šiem, iekšējiem

militārajiem konfliktiem, pastāvēja arī ārējie: Latvijas teritorijas novadu iedzīvotājiem bieži vien nācās uz laiku aizmirst savstarpējās ķildas un apvienot spēkus pret skandināvu sirotājiem un kolonizatoriem, kā arī pret slāvu ekspansijas tieksmēm. Visi šie minētie apstākļi veicināja sabiedrības militarizāciju un sociālo noslāņošanos, - veidojās, salīdzinot ar iepriekšējiem vēstures posmiem, ietekmīgāks dižciltīgo labiešu slānis, no kura izvirzījās vadoņi (**kunģi**), lielāku ietekmi guva vadoņiem pakļautās bruņotās vienības – karadraudzes, kuru locekļi, izsakoties mūsdienu vārdiem, bija profesionāli karotāji un parasti dzīvoja pilskalnā jeb **pilī** kopā ar konkrētā novada vadoni - **pilskungu**, veicot sardzes dienestu un izlūkdarbību. Militāru konfliktu gadījumos karadraudzes sastādīja galveno bruņoto spēku – jātnieku vienības, kurām pievienojās arī turīgākie labieši – zemkopji, savukārt sabiedrības vidējais slānis – vienkāršie zemkopji veidoja kājnieku vienības, kuras vadīja kādi no karadraudzes locekļiem, vai arī, iespējams, ietekmīgākie labieši, spēcīgāko dzimtu vecākie. Tādejādi var uzskatīt, ka katra atsevišķa novada vadonim jeb pilskungam pakļautās teritorijas – **pilsnovada** militāro spēku veidoja visi šīs teritorijas kaujasspējīgie vīrieši. Iespējams, ka atsevišķos gadījumos kara darbībā, īpaši aizstāvēšanās cīņās, iesaistīts arī iedzīvotāju zemākais slānis – nebrīvie ļaudis jeb dreļļi (vārds “dreļlis” pārņemts no skandināvu valodas *trell* – kalps, vergs). Šeit gan jāpiebilst, ka dreļļu esamība šajā vēstures posmā Latvijas teritorijā ir tikai pieņēmums, secinājums, salīdzinot Latvijas teritorijas iedzīvotāju sabiedrisko noslāņošanos ar kaimiņtautām – ģermāņiem un skandināviem, par kurām ir drošas ziņas par nebrīvo ļaužu kategorijas pastāvēšanu un to sabiedrisko stāvokli attiecībā pret brīvajiem ļaudīm. Nav zināms arī tas, kad tieši šie nebrīvie ļaudis, ja tādi vidējā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā bijuši, sākti dēvēt par “dreļļiem” jeb kalpiem, jo rakstītajos vēstures avotos, attiecībā uz tagadējo Latviju, šis jēdziens parādās tikai ar 13. – 14. gadsimtu.

Biežie iekšējie militārie konflikti, kā arī ārējie draudi prasīja ne tikai sabiedrības militarizāciju, bet arī aizsardzības sistēmu pilnveidošanu. Ja agrajā dzelzs laikmetā nocietinātās apmetnes – pilskalni lielā mērā bija zaudējuši savu nozīmi un cilvēki pārsvarā dzīvoja nenocietinātajās apmetnēs – ciemos, tad vidējā dzelzs laikmetā pilskalni no jauna atguva vadošo lomu politiskajā un saimnieciskajā dzīvē. Pastāvošajos pilskalnos

tika celti spēcīgāki nocietinājumi (piemēram Ķentes, Kokneses, Daugmales, Dignājas un citos) apbūvēja un no jauna nocietināja pamestos, pilnveidoja un sāka apdzīvot līdzšinējos patvēruma pilskalnos, kā arī izraudzījās jaunus (piemēram Obzerkalnu tagadējā Madonas rajona Dzelzavas pagastā, Mežmaļu pilskalnu pie Pļaviņām un citviet). Atšķirībā no iepriekšējā vēstures posma, kad nocietinājumus pārsvarā cēla atsevišķi stāvošos pakalnos, tagad vairumā gadījumu piļu celtniecībai izraudzījās vietas ar vairāk izteiktiem dabiskajiem šķēršļiem,- ar gravām norobežotus augstieņu stūrus (Tērvetes, Altenes, Lokstenes un citi pilskalni), vai arī uz morēnu kaupres (izstieptas, garenas pauguru virsotnes) ar abpusējām stāvām nogāzēm. Dabiskie šķēršļi tika papildināti, veicot darbietilpīgus zemesdarbus,- norokot nogāžu lēzenākās vietas, lai tās būtu stāvākas, kaupru galos izrokot platus un dziļus aizsarggrāvjus un uzberot gar pauguru plaknēm vienu vai vairākus zemes vaļņus, kuri tika nostiprināti ar akmens krāvumiem. Vaļņi tika uzbērti vairāku metru (piemēram Daugmales pilskalnā ap 7 m) augstumā un dažu metru platumā. Lai pasargātu tos no nobrukumiem, vairākos pilskalnos tikušas izbūvētas guļbūves konstrukcijas četrstūrīgas koka kameras, kas pildītas ar akmeņiem un zemi. Vaļņu virsa bijusi apbūvēta ar vienkārtīgu vai vairākkārtīgu baļķu sētu, kā arī noklāta ar apaļkoku klājienu, bet aizsardzībai nozīmīgākajās vietās, īpaši pie ieejas vārtiem, celti aizsargtorņi. Zemes valnī iebūvētas kameras kalpoja ne tikai kā vaļņus stiprinošs elements, bet arī kā koka aizsargbūvju pamati, piešķirot tām lielāku stabilitāti. Nocietinājumu iekšpusē atradās pilskunga un karadraudzes locekļu dzīvojamās un saimniecības ēkas, celtas guļbūves konstrukcijā, kā arī atsevišķas koniskas stāvkoku celtnes, tā sauktie “**namīņi**”, izmantotas, kā domājams, ēdienu gatavošanai vasaras periodā. Dzīvojamās ēkas šī laikmeta sākumā vēl apkurinātas ar atklātajiem pavarjiem, bet 8. – 9. gadsimtā aizvien vairāk tikušas izmantotas akmens krāvuma **krāsnis**, kuras gan bijuša vēl bez dūmvada: dūmi izplūduši no telpas tāpat, kā pie pavardu apkures, pa jumta spraugām un ēkas sienās izcirstajiem nelielajiem lodziņiem. Lielākajos pilskalnos apdzīvotā platība nereti ar vaļņiem un koka aizsargbūvēm tikusi sadalīta vairākas daļās (parasti divās), pie tam spēcīgāk nocietinātajā un grūtāk pieejamākajā daļā bijusi pilskunga un karadraudzes dzīvesvieta, bet pārējā atradušās galvenokārt pilskungam

tuvāk stāvošo labiešu mītnes, kā arī amatnieku darbnīcas. Bez apdzīvotās platības nocietinājumu sistēmā ietilpušas arī viena vai divas tā sauktās priekšpilis – neapdzīvotas platības starp pirmo un otro nocietinājumu valni. Tādejādi iebrucējiem, lai iekļūtu pils galvenajā daļā, nācās pārvarēt vairākas nocietinājumu sienas. Pilskalnu pakājēs izveidojās mazākas vai lielākas - līdz 2 un vairāk hektāru platībā – apmetnes, kuru iedzīvotāji nodarbojušies ar zemkopību, kā arī amatniecību un tirdzniecību. Šajās apmetnēs, atkarībā no pilskalna nozīmīguma, iedzīvotāju skaits varējis sasniegt vairākus simtus (Ķentes pilskalna apmetnē dzīvojuši apmēram 300 cilvēki).

Īpatnēju nocietināto apmetņu kategoriju Latvijas teritorijā veidojošas **ezerpilis**, kas konstatētas galvenokārt tagadējā Vidzemē. Tās celtas ezeru salās vai sēkļos uz pāļu balstiem. Ezerpiļu atliekas atklātas tagadējā Cēsu rajona Āraišu, Auļukalna, Bricu un Dūķu, Madonas rajona Bakanu, Ižezera, Liezeres un Salu, un Glbenes rajona Lisas un Ušuru ezeros. To iedzīvotāji, spriežot pēc atrastajām senlietām, bijuši latgaļi. Vislabāk no visām atklātajām ezerpiļu atliekām saglabājusies **Āraišu** ezera apmetne, kas atradusies uz nelielas applūstošas saliņas ap 60 metru attālumā no krasta. Apmetnes apbūve aizņēmusi apmēram 800 m² lielu laukumu, kas bijis segts ar apaļkoku klāstu, kurš, savukārt, balstījies uz koka konstrukcijas pmatrežģiem, - tie kalpojuši ne tikai kā apbūves laukuma pamati, bet arī kā savdabīga drenāžas sistēma, pasargājot celtnes no ezera līmeņa svārstībām. Apmetni ar krastu savienojis uzbērts dambis, klāts ar apaļkokiem. Kā liecina pētījumi, šajā apmetnē vienlaicīgi varējuši dzīvot ap 70 – 100 cilvēku. Bez dzīvojamām un saimniecības ēkām tajā atradušās arī amatnieku darbnīcas. Āraišu ezerpils bijusi apdzīvota 9. gadsimta otrajā pusē un pastāvējusi līdz 10. gadsimta pirmajai pusei, kad, iespējams, kāda ienaidnieku iebrukuma rezultātā, gājusi bojā spēcīgā ugunsgrēkā un turpmāk vairs nav atjaunota. Vēlākajos laikos, paaugstinoties ezera ūdens līmenim, apmetnes vieta applūdusi, sekmējot seno celtnu atlieku saglabāšanos. Mūsdienās, balstoties uz veiktajiem izpētes darbiem, šī apbūve tiek rekonstruēta, jo tā ir vienīgā Latvijā un viena no nedaudzajām visā Baltijas teritorijā, kas sniedz tik pilnīgu ieskatu 9. gadsimta apbūves plānojumā un ēku celtniecības paņēmienos.

Bez nocietinātajām apmetnēm, kas, kā jau minēts, bijušas lielāku vai mazāku teritoriju administratīvi politiskie un saimnieciskie centri, kuros koncentrējies sabiedrības vadošais slānis, kā arī amatnieki īpaši ieročkalī un rotkaļu amatu matu meistari, kā arī tirdzniecības starpnieki, pastāvējušas arī atklātās apmetnes – zemkopju ciemi, kā arī atsevišķas viensētas vai viensētu grupas. Daļa atklāto apmetņu, kā zināms, pastāvējušas jau no iepriekšējā vēstures laikmeta, bet daļa no tām veidojušās no jauna sakarā ar iedzīvotāju skaita pieaugumu. Jaunu lauksaimniecības zemju apgūšana bija saistīta ar mežu izciršanu – līdumu līšanu, ko ievērojami atvieglināja labāku, izturīgāku darbarīku – dzelzs cirvju, kapļu un raukņu (koka kātam piestiprināts īss, ieliekts asmens sīko krūmu un sakņu griešanai) pieejamība. Augsnes apstrādei, tāpat kā senāk, izmantoja vienlemeša koka arklus, tikai to darbīgo daļu – lemesi sāka izgatavot no dzelzs (senākais līdz šim Latvijas teritorijā atrastais dzelzs lemesis varētu būt datējams ar 6. gadsimtu), līdz ar to ievērojami palielinot augsnes apstrādes kvalitāti. Augsnes irdināšanai, nezāļu sakņu izvilkšanai, kā arī sēklas iestrādāšanai augsnē izmantoja ecēšas, kuras izgatavoja no egļu stumbriem, īsi apcērtot tiem zarus un stumbrus pāršķeļot uz pusēm. Labību, tāpat kā senāk, novāca vai nu ar sirpjēm, vai izkaptīm, - izkaptis labības pļaušanai izmantoja kā kuršu zemēs, tā arī tagadējā Vidzemē, pie tam kuršu labības pļaujamās izkaptis bijušas, tāpat kā zāles pļaujamās, gariem kātiem (“garkātes”), divrocīgas, bet Vidzemes zemkopji lietojuši izkaptis ar īsiem kātiem – vienrocīgas (“vienroces”). Zemgales novadā, kā rāda arheoloģiskie atradumi, varētu būt pielietotas gan izkaptis, gan sirpji, bet Austrumlatvijā – pārsvarā tikai sirpji (jāpiebilst, šādas atšķirības labības novākšanas darbarīku izvēlē atsevišķajos Latvijas novados daļēji saglabājās līdz 20. gadsimtam). Konstatēts, ka vidējā dzelzs laikmeta periodā audzētas jau ap 20 dažādas laukaugu kultūras, - bez galvenajiem pārtikas graudaugiem audzēti arī lopbarības augi (piemēram vīķi), kā arī kaņepes, ķimenes, magones, baltās sinepes un apiņi. Plaši izplatīti bijuši vieni no senākajiem Latvijas teritorijā pazīstamajiem dārzeņiem – rāceņi. Graudu pārstrādei – malšanai vēl aizvien izmantoti akmens graudberži, tomēr arī tie bijuši jau vairāk uzlaboti: nelielā vienrocīgā beržamā akmens vietā lietoti lielāki, divrocīgi akmeņi, ar kuriem varēja samalt ievērojami vairāk graudu.

Vienlaikus ar zemkopības attīstību plašāk izvērsās arī lopkopība, pieauga mājdzīvnieku, īpaši zirgu un liellopu skaits. No mājputniem šajā laikā bija pazīstamas tikai **vistas**. Konstatēts, ka ar 5.gadsimtu zemkopjiem nācis palīgā labākais sīko grauzēju – peļu apkarotājs **kaķis**. Atšķirībā no iepriekšējā vēstures perioda, kad mājlopu mitekļi – kūtis pārsvarā bija vēl samērā primitīvas, tikai vienkāršas segtas nojumes, vidējā dzelzs laikmeta posmā tās sāka būvēt kā slēgtas guļkoku konstrukcijas ēkas ar atsevišķiem nodalījumiem zirgiem, liellopiem un sīklopiem. Iespējams, ka atsevišķās sētās bijušas arī vairākas kūtis. Īpaša gādība tikusi izrādīta par zirgiem, kas, kā zināms, bija neatsverami palīgi gan zemkopjiem, gan karavīriem, gan arī tirgotājiem. Par to, kādā cieņā bijuši zirgi, liecina pētnieku atklātie kapulauki, visvairāk tagadējā Lietuvas teritorijā, kuros zirgi apglabāti kopā ar saviem saimniekiem, kā arī atsevišķās kapu vietās un apbedījumos atrastās zirglietu atliekas – iemauktu un seglu fragmenti, kas bijuši vairāk vai mazāk bagātīgi izrotāti ar dzelzs, bronzas un pat sudraba apkalumiem. Spriežot pēc atrastajiem zirgu kauliem var secināt, ka tie bijuši samērā nelieli, bet ļoti izturīgi dzīvnieki. Dažviet atklātie apbedījumi ļauj uzskatīt, ka kara vajadzībām audzēti arī lielāki, masīvāki zirgi.

Aizvien vairāk paplašinoties zemkopībai un lopkopībai, turpināja samazināties medību un zvejas saimnieciskā nozīme, un tās bija kļuvušas vienīgi par iztikas iegūšanas palīgnozārēm, kas palīdzēja papildināt gaļas krājumus un dažādot ēdienu. Kā galvenie medījamie dzīvnieki mināmi aļņi un mežacūkas, kā arī sumbri, kuru skaits Latvijas teritorijas mežos gan bija jau ievērojami samazinājies. Samērā lielā skaitā medīti bebri, galvenokārt vērtīgās ādas dēļ, bet arī to gaļa lietota uzturam. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka tipiskie kažokādu zvēri – ūdri, caunas un vāveres šajā vēstures periodā medīti ļoti mazos apjomos, līdz ar to var secināt, ka tajā laika posmā ārējā tirdzniecībā nav bijis plašāks pieprasījums pēc šo, samērā grūti iegūstamo, zvēriņu vērtīgajām ādām.

Latvijas teritorijas iedzīvotāju saimniecībā aizvien lielāku nozīmi sāka iegūt **meža dravniecība**. Bišu medus jau no seniem laikiem bija vienīgais produkts, ko izmantoja ēdienu saldināšanai, dažādu dzērienu izgatavošanai un, lielā mērā, arī medicīnā, bet sākotnēji to ieguva, vienkārši izlaupt dabiskajos koku dobumos mājajošās bišu saimes, medu ar visām šūnām izņēma no dobuma, atstājot bites bez pārtikas uzkrājumiem, līdz ar

to tās aizgāja bojā. Ap 5. gadsimta beigām – 6. gadsimtā sāka veidoties apzināta dravniecība, virzīta uz bišu saimju saglabāšanu un to skaita palielināšanu. Šim nolūkam tika veidotas mākslīgas bišu ligzdas, paplašinot nelielos koku dobumus, kā arī izkaļot koku stumbros jaunus. Šādas, cilvēku rokām darinātas, bišu ligzdas tiek sauktas par **dorēm**. Doru izciršanai jeb “dēšanai” izmantoja kaltus, cirvjus ar šauru asmeni un citus darbarīkus, bet pieklūt tai varēja pa vienkāršām kāpnēm, kuras gatavoja no zaraina koka, parasti egles stumbra, īsi apcērtot tam zarus. Lai atvieglotu bišu ielidošanu dorē, tās ieeju atbrīvoja, nocērtot traucējošos biškoka zarus. Ar 9. gadsimtu meža dravniecībā sāka lietot speciālu, samērā sarežģītu ierīci – **dzeini**, ar kuru dravnieks varēja uzvilkt kokā pats sevi līdz ar visiem nepieciešamajiem darba rīkiem un ērti veikt visas nepieciešamās darbības. Līdz ar dravniecības attīstību sāka veidoties arī īpaša ieradumu (paražu) tiesību sistēma, kas regulēja īpašuma tiesības uz biškokiem, doru ierīkošanu un meža dravu izmantošanu.

Vidējā dzelzs laikmeta saimniecības attīstībā liela nozīme bija amatniecībai, sevišķi kalēju un rotkaļu amatiem. To straujāku pilnveidošanos veicināja aizvien lielākais pieprasījums pēc dzelzs darbarīkiem un ieročiem, kā arī turīgākā iedzīvotāju slāņa – labiešu augošās vajadzības pēc prestiža priekšmetiem, galvenokārt dažādām rotaslietām, kuras tika izgatavotas ne tikai no dzelzs vai bronzas, bet arī no dārgmetāliem, pamatā no sudraba, bet bija sastopami arī ar zeltu pārklāti (apzeltīti) greznuma priekšmeti. Ieroču kalēju un rotkaļu darinājumi ne tikai apmierināja vietējo pieprasījumu, bet kļuva arī par maiņas precī ārējā tirdzniecībā. Pārējās amatniecības nozares – podniecība, koka, kaula un ādu apstrāde, kā arī aušana un apģērbu darināšana vēl aizvien saglabāja mājražošanas raksturu, tas ir – šos ražojumus darināja katras konkrētās apmetnes iedzīvotāji savām vajadzībām, tomēr atsevišķi atradumi rāda, ka daži izstrādājumi, īpaši audumi un apģērbi, tikuši gatavoti pēc turīgāko ļaužu pasūtījuma un to darināšanai bijusi nepieciešama īpaša meistara prasme, - par to liecina sarežģītā tehnikā austi audumi, īpaši sieviešu apmetņi – villaines ar tajās iestrādātiem metāla, parasti bronzas, rotājumiem. Arī dažādo ēku un citu būvju celtniecībā nav darbojušies profesionāli amatmeistari, tomēr jāatzīmē, ka daudzos gadījumos, īpaši nocietināto apmetņu plānošanā un aizsargbūvju konstruēšanā bija

nepieciešamas speciālas zināšanas, tādēļ var uzskatīt, ka šos priekšdarbus veikuši un darbus vadījuši pieredzējuši būvmeistari.

Salīdzinot ar iepriekšējo vēstures periodu, vidējā dzelzs laikmetā daļēji izmainījās nozīmīgākie maiņas tirdzniecības virzieni. Sabrūkot Rietumromas impērijai, pārtrūka arī Baltijas zemju sakari ar šo bijušo lielvalsti, toties pieauga Bizantijas, kā arī Avāru kaganāta, kas bija izveidojies aptuveni mūsdienu Ungārijas teritorijā, interese par Baltijas reģiona precēm, līdz ar to – par tirdzniecisko sakaru nodibināšanu ar šīm zemēm, īpaši ar dzintara ieguves rajoniem. Palielinoties tirdznieciskajiem sakariem ar Melnās jūras un Balkānu reģiona iedzīvotājiem, baltu, īpašu rietumbaltu zemēs, ievērojamā vairumā ieplūda sudrabs un tā izstrādājumi, kā arī turpinājās bronzas un bronzas priekšmetu ievedums. Ar skandināvu vikingu starpniecību Latvijas teritorijā ienāca arī arābu zemju ražojumi, galvenokārt krāsaina stikla krelles, kā arī arābu **monētas – dirhemi**. Sākot ar 7. gadsimtu Latvijas teritorijā parādījās arī **kauri gliemežvāki** (kauri gliemeži mājā Indijas un Klusā okeāna rietumu daļā), kurus izmantoja rotaslietu darināšanā un bija plaši pieprasīti kā Eiropā, tā Āzijā un Āfrikā. Šeit gan jāpiebilst, ka Latvijas teritorijā vidējā dzelzs laikmeta posmā kauri gliemežvāki bijuši izplatīti tikai tās austrumdaļā. Šajā laikā sāka nostiprināties Latvijas teritorijas iedzīvotāju tirdznieciskie sakari arī ar skandināvu zemēm, galvenokārt Gotlandes salu un Viduszviedriju, kā arī ar tagadējās Igaunijas iedzīvotājiem. No Latvijas teritorijas kā maiņas produkti tika izvesti lauksaimniecības ražojumi (labība, žāvēta gaļa un citi), mājdzīvnieku un medījumu ādas, medus, vasks, kā arī rotaslietas, dzintars un tā izstrādājumi, ieroči un, iespējams, arī citi kalēju darinājumi.

Latvijas teritorijas iedzīvotāju saimnieciskajā dzīvē aizvien lielāku nozīmi ieguva atsevišķo ģimeņu jeb “mazo saimju” darbība, un tās kļuva par patstāvīgām sociāli ekonomiskām vienībām, tajā pašā laikā iekļaudamās kopējā kādas teritoriālās vienības politiski administratīvajā sistēmā, līdz ar to būdamas pakļautas vadošajam slānim – labiešiem. Šī pakļautība izpaudās galvenokārt kā pienākums piedalīties pilskalnu nocietinājumu un citu aizsargbūvju celtniecībā, ņemt līdzdalību plašākos karagājienos un sava pilsnovada aizsardzībā, kā arī, iespējams, dot pilskungam **nodevas** karadraudzes

uzturēšanai un pārtikas rezervju uzkrāšanai stihisko nelaimju (plūdi, neraža un citas) un ilgstošu nocietināto pilskalnu aplenkuma gadījumiem.

Vēlais dzelzs laikmets

Dzelzs laikmeta pēdējais posms – vēlais dzelzs laikmets Latvijas teritorijā aptver laika periodu no 9. līdz 12. gadsimtam, lai gan krasas robežas starp ū un iepriekšējo vēsturisko laikmetu nevar novilkt, jo daudzi sabiedriski politiskie un ekonomiskie procesi, kas bija sākušies vidējā dzelzs laikmetā, bez kāda starpposma turpināja darboties un attīstīties arī šajā laikā, tomēr norisēja arī daudzi tādi procesi, kas to atšķīra no iepriekšējā vēsturiskā laikmeta, tādēļ tas tiek izdalīts kā atsevišķs vēstures posms, kaut gan dažu autoru darbos vidējais un vēlais dzelzs laikmets tiek uzskatīts kā viens veselums. Šajā laikā kā Latvijas teritorijā, tā arī pārējā Eiropas reģionā notika nozīmīgas pārmaiņas kā ekonomiskajā, sabiedriski politiskajā, tā arī etniskajā attīstībā, un bija saistītas ar agro feodālo valstu veidošanās procesu. Dažviet laika posms līdz 11. gadsimtam tiek dēvēts arī par “vikingu laikmetu”, jo šajā laikā turpinājās jau pieminētie, iepriekšējos gadsimtos sākušies skandināvu jūrasbraucēju sirojumi gandrīz vai visos Eiropas nostūros, aktīva līdzdalība jaunu valstu dibināšanā, kā arī eiropiešiem līdz tam nezināmu zemju atklāšana un kolonizēšana. Vēlais dzelzs laikmets Latvijas teritorijā nozīmīgs arī ar to, ka šajā laikā aizvien vairāk parādās rakstiskas ziņas par mūsu zemes senajiem novadiem un to iedzīvotājiem, ekonomiskajiem un sabiedriski politiskajiem sakariem, kā arī militārajiem konfliktiem. Pie šādiem rakstiskajiem vēstures avotiem pieskaitāmas jau iepriekšminētās pierakstītās skandināvu sāgas, kas gan bieži vien vēl ir teiksmainas, mazticamas. Daudz pilnīgākas ziņas sniedz Ziemeļeiropas, Krievzemes un vācu garīdznieku, kā arī vācu bruņinieku sacerējumi, apraksti un hronikas (šeit īpaši atzīmējamās **Livonijas** jeb **Indriķa hronika** un **Vecākā Atskaņu hronika**, kuras, pamatā apskatot 13. gadsimta norises Latvijas un Igaunijas teritorijās, retrospektīvi vēsta arī par agrākajiem gadsimtiem). Šeit gan jāpiebilst, ka minētie apraksti un hronikas sarakstītas ļoti vienpusīgi, to sabiedrības slāņu, pie kuriem piederējis autors, interesēs.

Pie rakstiskajiem vēstures avotiem var pieskaitīt arī tā sauktos “**rūnakmeņus**”,- skandināvuzemēs, īpaši Gotlandes salā un Zviedrijā sastopamos piemiņas akmeņus, kas tikuši uzcelti par godu kādam konungam, vikingam vai tirgotājam. Šajos akmeņos iecirstās senskandināvu rakstu zīmes - **rūnas** īsumā vēsta par mirušā personību, kā arī par svarīgākajiem notikumiem viņa dzīvē, un bieži vien šajos lakoniskajos uzrakstos sastopamas ziņas vai netiešas norādes par kādu senās Latvijas novadu un tā iedzīvotājiem. Visi šie, vairāk vai mazāk ticamie rakstiskie vēstures avoti ievērojami papildina tās ziņas, kuras sniedz arheoloģiskie, kā arī etnogrāfiskie un folkloras pētījumi.

Vēlajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā vērojams ievērojams iedzīvotāju skaita pieaugums, ko veicinājuši galvenokārt ekonomisko apstākļu uzlabošanās un ar to saistītais dabiskais pieaugums (cilvēku dzimstība pārsniedz mirstību), kā arī, iespējams, slāvu ekspansijas izraisītā austrumbaltu migrācija. Ievērojamais, varbūt pat vairākkārtīgais iedzīvotāju skaita pieaugums sekmēja vēl neapdzīvoto vai mazapdzīvoto teritoriju apgūšanu un, atsevišķos gadījumos, Baltijas somu izspiešanu no viņu līdzšinējām dzīvesvietām, vai arī šī etnosa atsevišķu indivīdu, kā arī lielāku grupu asimilāciju – iekļaušanos baltiskajās sabiedriskajās struktūrās, pakāpeniski zaudējot savas etniskās īpatnības, tas ir – norisēja daļēja Baltijas somu baltizācija. Tomēr jāatzīmē, ka šis process ietekmēja arī baltus,- aizvien vairāk kā iepriekšējos gadsimtos to valodās ieviesās somugru valodas elementi, kas vēl mūsdienās samanāmi gan literārajā latviešu valodā, gan, vēl lielākā mērā, atsevišķo Latvijas novadu dialektos un izloksnēs. Tas pats sakāms arī par dažiem sadzīves un kultūras elementiem. Tajā pašā laikā turpināja norisēt arī pretējs process,- Baltijas somi, tagadējā Latvijas teritorijā dzīvojošie līvi un Igaunijas iedzīvotāji, mazākā mērā somi, pārņēma daudzus baltiskos valodas un kultūras elementus. Tas pats sakāms arī par austrumslāviem – tagadējiem krieviem, ukraiņiem un baltkrieviem: asimilējot atsevišķās baltu etniskās grupas tie vienlaicīgi piesavinājās daļējas baltu kultūras iezīmes. Šie procesi gan, kā jau zināms, nenorisēja tikai vēlajā dzelzs laikmetā, bet bija sākušies jau senākajos vēstures posmos.

Visu šo minēto procesu rezultātā mainījās etnisko grupu apdzīvotības robežas, turpinājās etniskā konsolidācija (saliedēšanās), no cilšu apvienībām izveidojās **tautības**,

sākās valstisko veidojumu attīstība, kas raksturojās ar **mantojamas** politiskās, ekonomiskās un tiesiskās varas koncentrēšanos atsevišķu spēcīgāko labiešu dzimtu rokās, tomēr neviens no šiem valstiskajiem veidojumiem jeb **pirmvalstīm** līdz vēlā dzelzs laikmeta beigām vēl neaptvēra visu kādas tautības apdzīvotu teritoriju, kaut gan dažviet vairākas šādas pirmvalstis jeb “zemes” lielākā vai mazākā mērā pakļāvās vienam valdniekam (lielkungam, lietuviešu *dižkunigaitim*). Runājot par tautībām, kuras izveidojās tagadējā Latvijas teritorijā, jāpievēršas arī pārējiem baltu apdzīvotajiem reģioniem, kā arī tām pieguļošajām kaimiņu zemēm, jo, kā zināms, ikvienas tautas vēsture, norises sabiedriski politiskajā, ekonomiskajā un kultūras jomā vienmēr ir atradušās un atrodas ciešā savstarpējā kopsakarībā un mijiedarbībā ar citām, īpaši tuvākajām kaimiņtautām.

Slāvu ekspansijas, kas sākās ap 6.gadsimtu, rezultātā baltu apdzīvotā teritorija bija ievērojami samazinājusies, un vēlā dzelzs laikmeta periodā balti dzīvoja vairs tikai tagadējā Latvijā (nedaudz arī vēl Krievijas un Baltkrievijas zemēs) Lietuvā, Krievijas Federācijas Kaļiņingradas apgabalā, kā arī daļēji Polijas teritorijā līdz Vislas upes lejtecei. No Vislas līdz Nemunai atradās **prūšu** apdzīvotie apgabali, kas dalījās vairākos novados: Skalva, Nadrava, Semba, Nātanga, Bārta, Vārme, Pagude, Pamede un Sasna. Daži autori pie prūšu zemēm pieskaita arī Lubvu un Kulmu, kuras šajā laika posmā bijušas jau manāmi pārslāvotas, kā arī Galindu (galindas novadu apdzīvojuši rietumgalindi, bet austrumgalindi, kas iepriekšējos vēsturiskajos laikmetos dzīvojuši tagadējā Krievijas teritorijā, aptuveni Maskavas apgabalā, šajā laikā atradušies pilnīgā senkrievu ielenkumā un, būdami atrauti no pārējām baltu teritorijām, jau gandrīz iznīcināti vai asimilēti. Apgabalā starp Nemunas vidusteci un Pergeles upes augšteces baseiniem dzīvoja sudāvi-jātvingi, kurus daži autori pieskaita prūšiem, bet citi tos uzskata par atsevišķu etnosu. Jāatzīmē, ka etnonīms “prūši” rakstiskajos vēstures avotos parādījies sākot ar 9. gadsimtu,- pirmo reizi tas konstatēts tā dēvētā Bavārijas Ģeogrāfa darbā *Descriptio* (latīņu valodā “Apraksts”), tomēr tajā pašā gadsimtā vēl sastopams arī senākais rietumbaltu apzīmējums “aisti” (austrumnieki). Tuvākas ziņas par prūšiem sniedz spāņu ceļotājs Ibrahims ibn Jakubs (ap 965. gadu), uzsverot viņu drosmi

karagaitās. 10. gadsimtā etnonīms “prūši” sastopams arī Romas katoļu baznīcas dokumentos, bet 11. gadsimtā katoļu garīdznieka Brēmenes Ādama sarakstītajā Brēmenes baznīcas vēsturē (1072. – 1076.) minēts, **ka prūši esot “viscilvēcīgākie cilvēki”** (latīņu valodā *homines humanissimi*), jo palīdzot visiem, kam jūrā draud briesmas kā vētras laikā, tā arī no jūraslaupītājiem. Jāatzīmē, ka šis autors savos darbos pirmo reizi lieto **Baltijas jūras** tagadējo nosaukumu (latīņu valodā *Mare Balticum*). Iespējams, ka etnonīms “prūši”, tāpat, kā senākais “aisti”, sākotnēji attiecināts tikai uz Sembas pussalas iedzīvotājiem, jo minētais Brēmenes Ādams raksta, ka šo novadu apdzīvojuši “*Sembi vel Pruzzi*” (sembi jeb prūši). Uzskata, ka sembi, kā spēcīgākā baltu etniskā grupa, 11 gadsimtā pievienojuši savai teritorijai vispirms Nātangu, Vēlāk arī Nadravu, Bārtu un Pamedi, kā arī citas rietumbaltu zemes, bet pastāv arī atšķirīgi viedokļi, piemēram,- uzskats, ka sembi vēl 13. gadsimtā bijuši atsevišķa etniskā vienība, kā arī citas domas. Rietumos no prūšu zemēm, Baltijas jūras piekrastes apgabalos starp Vislu un Oderu dzīvojuši rietumslāvu etniskā grupa **pomori** jeb, kā tos tagad dēvē – Pomožes slāvi, bet prūšu kaimiņi dienvidos bijuši **poli**, austrumos - **sudāvi-jātvingi**, kas apdzīvojuši tagadējās Lietuvas dienvidaustrumu daļu, kā arī Grodņas apgabalu Baltkrievijā.

Lietuvas teritoriju pamatā apdzīvojušas divas baltu etniskās grupas: **žemaiši** dienvidrietumos un Viduslietuvā, un **augštaiši** – Lietuvas austrumdaļā. Vairāki autori bez šīm divām etniskajām grupām izdala arī trešo – **lietuviešus** jeb **lietuvjus**, kas dzīvojuši uz austrumiem un dienvidaustrumiem no augštaišu apgabaliem, citi lietuviešus identificē tieši ar augštaišiem. Vēlākos gadsimtos no šiem etnosiem izveidojās vienota lietuviešu tautība (saukta arī par lietuvjiem vai leišiem).

Latvijas teritorijas rietumdaļā dzīvoja **kurši** jeb **kūri**, Viduslatvijā, Lielupes baseinā – **zemgaļi**, austrumos no zemgaļiem Daugavas kreisajā krastā – **sēļi**, bet Austrumlatvijā, kā arī daļēji tagadējā Vidzemes novadā, - **latgaļi** (arī letgaļi vai leti). Bez šīm četrām baltu tautībām Latvijas teritorijā, galvenokārt Ziemeļkurzemē un Rīgas līča austrumu piekrastei pieguļošajos apvidos, dzīvoja mūsu zemes senāko iedzīvotāju pēcteči – Baltijas somu etniskā grupa **līvi** jeb, kā viņus tagad dēvē, **lībieši**. Latvijas teritorijas ziemeļdaļā

latgaļu un līvu zemes robežojās ar Baltijas somu – **ugauņu** (vienu no tagadējās igauņu tautas veidotājām senākajām tautībām) novadiem, ziemeļaustrumos latgaļu kaimiņi bija senkrievu **Novgorodas-Pleskavas** zeme (kņaziste), bet austrumos un dienvidaustrumos latgaļu un lietuviešu teritorijas robežojās ar senkrievu **Polockas** kņazisti. Vēlajā dzelzs laikmetā, tāpat kā iepriekšējā vēstures periodā, baltu tautām vajadzēja atvairīt gan skandināvu vikingu sirojumus, gan arī, vēl jo vairāk, slāvu teritoriālos tīkojumus. 12. gadsimta beigās pomoriešu (Pomožes slāvu) vietā prūšu zemes sāka apdraudēt cits ienaidnieks – **vācieši**, kas šajā laikā jau bija pakļāvuši Pieelbas (Polabas) slāvus un Pomoriešus, un kolonizējuši viņu zemes, līdz ar to nonākdami tiešā saskarē ar prūšiem. Jāpiebilst, ka vācu ekspansijas rezultātā teritorijā starp Elbu un Oderu izveidojās vēl mūsdienās pastāvošais Meklenburgas apgabals, bet starp Oderu un Vislu – tagadējās Polijas teritorijā ietilpstošais agrākais Vācijas apgabals Pomerānija.

Pastāvīgie ārējie draudi, kā arī iekšējie konflikti starp etniskajām un teritoriālajām vienībām kā Latvijas teritorijā, tā arī pārējās baltu un to kaimiņu zemās, veicināja spēcīgāku aizsardzības sistēmu izveidošanu, kā arī plašāku iedzīvotāju koncentrāciju ap nocietinātajiem pilskalniem. Šī procesa gaitā radās lielāki administratīvi politiskie un līdztekus arī saimnieciskie un tirdzniecības centri, no kuriem lielākā daļa veidojās jau senāk apdzīvotajās vietās, citviet radās no jauna, savukārt daļa no agrāk apdzīvotajiem pilskalniem un cita veida nocietinātajām apmetnēm zaudēja savu nozīmi un tika pamesti. Tā, piemēram, jau 9.gadsimtā beidza pastāvēt viens no iepriekšējā vēstures posma spēcīgākajiem centriem – Ķentes pilskalns un apmetne, 10. gadsimtā savu nozīmi zaudēja Kokneses Mūkukalns un Pļaviņu Mežmalu pilskalns, vēlāk arī Delzavas (Madonas rajonā) Obzerkalns, kā arī citas, agrāk nozīmīgas nocietinātās apmetnes, to skaitā arī ezerpilis.

Nocietinājumu, kā arī citu celtnu un ēku būvniecībā vēl plašāk kā iepriekšējā vēstures posmā pielietoja guļbūves tehniku, tomēr vietām vēl sastopamas arī stāvkoku – zemē ieraktu stabu konstrukcijas celtnes, pamatā saimniecības ēkas un citas palīgceltnes. Dzīvojamās ēkas būvētas, tāpat kā senāk, samērā nelielas, pārsvarā to platība bijusi ap 10 m² – 20 m², tomēr dažviet atklātas arī lielākas celtnes ar platību līdz 50 m². Vairums

dzīvojamo ēku bijušas vientelpas, bet sastopamas arī būves ar divām un vairāk telpām. Celtnu grīdas veidotas gan no māla klona, gan no plēstiem vai aptēstiem kokiem, bet jumtu segumam izmantoti salmi, niedres, koku mizu sloksnes (krijas), kā arī plēsti dēļiši – lubas. Celtnes balstījušās uz akmens pamatiem, līdz ar to pagarinājās to mūža ilgums. Dzīvojamo telpu apsildīšanai senāko akmens krāvuma krāšņu vietā aizvien plašāk ieviesās māla kleķa krāsnis, kuras izmantoja arī maizes cepšanai. Atklātos pavardus telpu apkurei tikpat kā vairs neizmantoja, un tie satopami pārsvarā vairs tikai vieglajās celtnēs – namiņos (vasaras virtuvēs), tomēr dažviet, galvenokārt līvu apdzīvotajās vietās, atklātie pavardi sastopami vēl samērā bieži. Pārtikas produktu uzglabāšanai zem dzīvojamām ēkām bijušas izraktas bedres, bet vietām sastopamas arī plašākas izbūves – pagrabi.

Nocietināto pilskalnu aizsargbūves veidoja divas paralēlas guļbaļķu sienas, kas ar šķērssienām sadalītas atsevišķās, akmeņiem pildītās kamerās, kas kalpojušas arī zemes vaļņu uzbēruma saturēšanai. Šādas sienas būvētas netikai gar pilskalna virsmas plakuma malām, bet arī uz kalna nogāzēm izveidotajām terasēm, tādejādi radot iebrucējiem grūtāk pārvaramus šķēršļus. Salīdzinot ar iepriekšēju vēstures posmu, ievērojami paplašinājās arī pilskalna plakuma apbūve. Pie nocietinājumu sistēmas pieskaitāmi arī aizsarggrāvji, kas, salīdzinot ar iepriekšējiem gadsimtiem, bijuši ievērojami dziļāki un platāki. Pēc dažiem netiešiem norādījumiem var secināt, ka dažviet pār aizsarggrāvjiem būvēti **paceļamie tilti**, kas nodrošināja labākas aizsardzības iespējas: parastos tiltus ienaidnieka uzbrukuma gadījumos vajadzēja nojaukt, līdz ar to tika apgrūtināti pils aizstāvju pretuzbrukumi, savukārt paceļamie tilti nodrošināja gan savlaicīgāku pieejas ceļu noslēgšanu, gan arī ātrāku to atjaunošanu.

Vēlajā dzelzs laikmetā turpināja paplašināties spēcīgāko pilskalnu pakājēs izvietotās amatnieku un tirgotāju apmetnes, īpaši pie svarīgākajiem ūdens un sauszemes ceļiem, veidojot saimnieciski nozīmīgus centrus – **senpilsētas**. Senpilsētu apbūve aizņēmusi samērā lielas platības, piemēram Daugmalē 2 hektārus, Talsos – 3,5, Tērvetē – 13, Mežotnē – 13, Jersikā – 15 hektārus. Senpilsētās norisēja dzīva tirdznieciskā darbība un tajās atradās ne tikai vietējo amatnieku darbnīcas un tirgotāju mājokļi, bet arī svešzemju tirgotāju mītnes un preču noliktavas (**faktorijas**), tādejādi var pieņemt, ka senpilsētu,

īpaši to, kas atradās pie nozīmīgākajiem satiksmes ceļiem, iedzīvotāju kopums nav bijis etniski viendabīgs, tomēr svešinieku īpatsvars attiecībā pret vietējiem iedzīvotājiem bijis nenozīmīgs. Runājot par senpilsētām kā tirdzniecības centriem jāatzīmē, ka pie vairākām no tām, piemēram Daugmalē, Mežotnē, Kuldīgā, Jersikā un citviet, bijušas izveidotas kuģu pietātnes – ostas, lai atvieglinātu tirgotāju kuģu piekļūšanu krastam, preču izkraušanu un iekraušanu. Par nozīmīgiem tirdzniecības centriem izveidojās ne tikai senpilsētas, bet arī atsevišķi, pie lielākajiem ūdenceļiem izvietojušies ciemi vai ciemu grupas. Pie šādiem, ar pilskalniem nesaistītiem vai mazsaistītiem amatniecības un tirdzniecības centriem, varētu pieskaitīt **Ikšķili**, četrus ciemus – Mārtiņsalas, Salaspils, Raušu un Vampeniešu grupu **Doles** salas augšgalā, kā arī divus blakus esošos līvu un citu vietējo tautību apdzīvotos ciemus pie **Rīgas** (arī Rīdziņas vai Rīdzenes) upītes ietekas Daugavā, kur šīs upītes loks bija izveidojis ērtu dabisko ostu (tā saukto “Rīgas ezeru”).

Šādu tirdzniecības un amatniecības centru izaugsmi Latvijas teritorijā, kā arī citās Baltijas reģiona zemēs, veicināja aizvien vairāk pieaugošie tirdznieciskie sakari starp Austrumiem un Rietumiem, tas ir – starp senkrievu zemēm (Krievzemi) un ar to starpniecību arī Vidusāziju un arābu zemēm no vienas puses, kā arī skandināviem, vāciešiem, kā arī citām Rietumeiropas un Balkānu reģiona tautām no otras puses, pie tam šajos tirdznieciskajos sakaros Baltijas zemes kalpoja kā tranzīta koridors, tajā pašā laikā būdamas arī aktīvas tirdzniecisko darījumu līdzdalībnieces, kas iepirka kā Austrumu, tā Rietumu preces un pārdeva vietējos ražojumus. Līdz ar preču apgrozības apjomu palielināšanos, senāko maiņas tirdzniecības starpnieku vietā Latvijas teritorijā izveidojās, kaut arī neliels, jauns sociālais slānis – **tirgotāju** jeb **tirgoņu** kārta, kuras piederīgajiem tirdzniecība jau bija galvenais nodarbošanās veids. Jāpiebilst, ka tagadējā Lietuvā tirgoņu kārta izveidojās jau 10. gadsimtā, bet Latvijā – nedaudz vēlāk. Tirgoņi, tāpat kā ieroču kalēji un rotakļi, bija pieskaitāmi pie augstākajiem sabiedrības sociālajiem slāņiem, pie tam šī piederība saistījās nevis ar izcelšanos no kādas ietekmīgas labiešu dzimtas, bet gan ar konkrēto cilvēku prasmēm un spējām, kas, savukārt, noteica viņu turības vai pat bagātības līmeni: labiešu dzimtas pēctecis, arī nebūdams labs administrators vai karavadonis, tomēr bija un palika labietis, bet amatnieka vai tirgotāja pēctecis, nebūdams

labs savas nozares meistars, augstu sociālo stāvokli nespēja iegūt. Jāsaka gan, ka iepriekšminētais par amatnieku un tirgoņu sociālo stāvokli ir tikai pieņēmums, kaut arī ticams un pamatots ar arheoloģiskajiem pētījumiem, kuri tomēr spēj sniegt tikai ziņas par šīs kategorijas cilvēku mantisko stāvokli, nevis sabiedrisko.

Starptautiskie, kā arī iekšējie tirdznieciskie sakari vēlajā dzelzs laikmetā, salīdzinot ar iepriekšējo vēstures posmu, ievērojami paplašinājās, sasniedzot tā laika sabiedriski politiskajiem un saimnieciskajiem apstākļiem, kā arī transporta iespējām atbilstoši augstu līmeni. Šāds tirdzniecības uzplaukums tiek saistīts ar feodālās sistēmas nostiprināšanos un valstu veidošanos gan Austrumu, gan Rietumu reģionos un, kopsakarībā ar šiem procesiem, augošā aristokrātijas un bagātnieku slāņa pastiprinātu pieprasījumu pēc prestiža priekšmetiem – grezniem apģērbiem, dārgiem ieročiem, rotaslietām, dažādiem svešzemju amatniecības darinājumiem. Preču plūsma Latvijas teritorijā pamatā norisēja pa tiem pašiem tirdzniecības ceļiem, kā senākajos gadsimtos, tomēr vērojama atsevišķu satiksmes maģistrāļu paplašināšanās, kā arī dažu jaunu ceļu rašanās. Tāpat kā senāk, galvenā nozīme starptautiskajā tirdzniecībā bija Daugavai, bet arī citi ūdensceļi – Lielupe, Venta, Gauja un šo lielāko upju pietekas tika plašāk izmantoti. Ūdensceļu nozīmi palielināja pieaugošais sauszemes ceļu tīkls, kas gāja kā līdztekus ūdensceļiem, tā arī, tos šķērsojot, savstarpēji saistīja visus Latvijas teritorijas novadus, nodrošinot ne tikai ārējos, bet arī iekšzemes tirdzniecības sakarus. Tieši svarīgāko ūdens un sauszemes ceļu krustojumos izveidojās svarīgākie politiskie un saimnieciskie centri, kuros ziemas periodos, kad kuģošana bija pārtraukta, uzkrājās pa sauszemes ceļiem pievestās vietējo ražotāju, kā arī tuvāko kaimiņzemju preces, kas bija paredzētas transportēšanai pa ūdensceļiem uz attālākiem reģioniem. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka preču plūsma pa sauszemes ceļiem ziemas periodā norisēja, iespējams, intensīvāk nekā vasarā, jo daudzviet zemesceļi, īpaši purvainākās vietās, vasarās bija grūti izbraucami un pa tiem varēja pārvietoties galvenokārt tikai kājām vai jāšus, savukārt ziemā ar ragavām varēja braukt ne tikai pa zemesceļiem, bet arī pa aizsalušajām upēm, ezeriem, purviem un pat pa jūras piekrastes ledu. Jāpiebilst, ka satiksmes ceļus izmantoja ne tikai tirgotāji, bet arī karotāji.

Kaut arī par tirdzniecības nosacījumiem Latvijas teritorijā nav nekādu rakstisku ziņu, tomēr, salīdzinot sabiedriski politiskās un saimnieciskās sistēmas Latvijas novados ar citām zemēm Eiropas reģionos, par kurām rakstiskie vēstures avoti sniedz pietiekami plašu ieskatu šajās norisēs, var secināt, ka starptautiskās (arī iekšzemes) tirdzniecības kārtība visur bijusi ja ne vienāda, tad, vismaz, līdzīga. Tas nozīmē, ka Latvijas teritorijā tirgotājiem, kuri ar savām precēm brauca caur kāda pilsnovada teritoriju, bija jāsamaksā pilskungam zināmas **nodevas**, savukārt šo novada iedzīvotāji nedrīkstēja tirgotājiem uzbrukt vai tos citādi kavēt. Tāpat iedzīvotājiem vajadzības gadījumos **pret samaksu** bija jāpalīdz tirgotājiem pārvarēt grūtāk izbraucamos ceļa posmus, kā arī sniegt palīdzību, ja salūza caurbraucēju pajūgi, avarēja kuģi vai laivas. Tirgotāji pilskungam maksāja arī nodevas par tiesībām izmantot ostas, preču izkraušanas un iekraušanas laukumus un tirdzniecības vietas, iekārtot savas apmetnes (faktorijas), uzpirkt vietējo ražotāju preces un tamlīdzīgi. Pilsnovada kungs varēja arī **neļaut** atsevišķiem svešzemju, kā arī citu vietējo novadu tirgotājiem šķērsot savu teritoriju, kā arī tajā darboties, īstenojot aizliegumu pat ar bruņotu spēku. Tajā pašā laikā pilskungs nepieciešamības gadījumos varēja dot tirgotājiem, ar kuriem bija draudzīgas attiecības, bruņotu apsardzi, lai tos pasargātu no sirotāju uzbrukumiem (jāpiebilst, ka tirgotāji paši arī bija samērā spēcīgi apbruņoti un nereti tos pavadīja personiskās apsardzes vīri, pie tam tirgotāji parasti devās ceļā lielākās grupās, tādēļ nelielas sirotāju grupas tie varēja atvairīt bez citu palīdzības). Jāatzīmē, ka reizēm tirgotāji, īpaši skandināvu vikingi, paši nodarbojās ne tikai ar tirdzniecību, bet arī ar sirojumiem, izlaupīdami nomaļākos zemkopju ciemus un atsevišķas sētas,- par šādu gadījumu vēsta skandināvu sāga par vikingu Egilu Skalagrimsonu, kurš ap 925. gadu ieradies kopā ar saviem biedriem kuršu zemē un uz pusmēnesi noslēdzis mierīgas tirgošanās līgumu, bet pēc šī termiņa izbeigšanās sācis sirojumus, izlaupot un nodedzinot zemnieku sētas un nogalinot to iemītniekus. Šīs sāgas vēstījumu, ņemot vērā, ka pieminētais Egils Skalagrimsons bija reāla, vēsturiska persona, var uzskatīt par pierādījumu tam, ka vismaz no 10. gadsimta tirdznieciskos darījumus Latvijas teritorijā regulējuši **savstarpēji līgumi**. Tirdzniecības līgumi, iespējams, varējuši būt mutiski un balstījušies uz senākām tradīcijām un paražu tiesībām.

Kā secināms no Egila sāgas, līgumi varējuši būt īslaicīgi un attiecināmi tikai uz kādām konkrētām personām. Tomēr, kaut arī vēsture nav saglabājusi nevienu rakstisku dokumentu (vismaz neviens dokuments līdz šim nav atrasts), pilnīgi iespējams, ka vēlajā dzelzs laikmetā, īpaši tā pēdējā posmā, pastāvējuši arī ilglaicīgi tirdzniecības līgumi starp tirgotājiem un novadu valdniekiem,- šādu viedokli varētu pamatot ar 12. gadsimta beigu, konkrētāk – ar 1189. gada tirdzniecības līguma projektu starp ievērojamo Krievzemes tirdzniecības centru Novgorodu un Gotlandes salas, kā arī vācu tirgotājiem³. Ņemot vērā, ka Latvijas teritoriju šķērsoja vairāki starptautiskas nozīmes tirdzniecības ceļi, nav pamata domāt, ka seno Latvijas teritorijas novadu valdnieki šādus savstarpējos līgumus ar svešzemju tirgotājiem, kā arī ar tuvākajiem kaimiņiem – citiem Latvijas teritorijas novadiem, lietuviešu, prūšu un igauņu zemēm, nebūtu slēguši,- ja arī ne rakstiskus, tad, vismaz, mutiskus (jāpiebilst, ka senatnē mutvārdu līgumiem, ja tie balstījās uz tradīcijām un paražu tiesībām, bija tāds pats spēks, kā rakstiskajiem, protams, tikai tad, ja abām līgumslēdzējām pusēm bija godīgi nodomi).

Tranzīta, kā arī iekšzemes tirdzniecības apjomu paplašināšanās rezultātā ievērojami palielinājās ievesto preču daudzums, kā arī to daudzveidība. No Austrumiem turpinājās kauri gliemežvāku, stikla kreļļu un aproču, kā arī citu rotaslietu ievedums, lielākā apjomā ienāca **zīda** un **brokāta** (biezs zīda audums, kurā iestrādāti spoži metāla – bronzas, sudraba vai zelta pavedieni) audumi un lentes, smalkas pītas **važiņas** un citi greznumpriekšmeti. Tāpat no Austrumiem tika ievesti arī daži ieroču veidi, to skaitā īpatnēji kaujas cirvji,- tā sauktie **vesercirvji**, kuru pagarinātā pietes daļa deva iespēju tos izmantot ne tikai ciršanai ar asmeni, bet arī sišanai, kā arī **dubultcirvji** – cērtamie ieroči ar diviem asmeņiem. Galvenās preces, ko iveda no Rietumiem, bija **sāls**, **bronza** un tās izstrādājumi, **vadmala** (biezs, blīvs vilnas audums), **rotaslietas**, kā arī grezni un dārgi **ieroci** – **šķēpu** smailis, izgatavotas no **damascēta tērauda** (augstvērtīgs tērauds, ko iegūst, savijot dažādas cietības dzelzs sloksnītes vai stieples un ar kalšanu tās sametinot) un izrotātas ar sudraba vai pat zelta ornamentiem, kā arī damascētā tērauda divasmeņu **zobeni** ar grezniem rokturiem. Daļa no šiem ieročiem nākuši no Skandināvijas, bet

³ Velta Pāvulāne. Viduslaiku tirdzniecības principi pēc 12. – 15. gs starptautiskajiem līgumiem. LU – 1978. 6. lpp.

sastopami arī vācu un franku meistarū darinājumi, par ko liecina dažu zobenu plaknē iestrādātie uzraksti, piemēram ULFBERHT, EEEBHT un tamlīdzīgi, norādot ieroča izgatavotāju (mūsdienās šādus uzrakstus varētu dēvēt par firmas zīmēm). Bieži vien ievesti tikai zobenu asmeņi, bet rokturus gatavojuši vietējie ieročkaļi. Bez minētajiem ieročiem ieveda arī skandināvu **kaujas cirvjus** ar platu, vēdekļveidīgu asmeni, kā arī **kaujas vāļu** metāla uzgaļus, **zirglietu rotājumus**, greznus, nereti apsudrabortus **seglu kāpšļus** un jātnieku **piešus**, važiņu **bruņukreklus**, **bruņucepures** un citus karavīra piederumus, to skaitā arī dunču un zobenu makstu apkalumus (pašas makstis, iespējams, gatavoja galvenokārt vietējie meistari). Jāpiezīmē, ka kāda daļa no Latvijas teritorijā atrastajiem citzemju meistarū darinājumiem varētu būt iegūta nevis no tirgotājiem, bet gan kā kara laupījums sirojumos, kā arī no uzvarētajiem ienaidniekiem.

Palielinoties citzemju preču ievedumam (importam) Latvijas teritorijā, līdztekus palielinājās arī vietējo ražojumu izvedums (eksports). Galvenās eksportpreces bija **dzintars** (no Baltijas jūras piekrastes), **vasks**, **medus**, **mājlopi** un to ādas, kā arī **labība**. Samērā ievērojamu vietu izvedamo preču klāstā ieņēma **kažokādu** zvēru ādas, pēc kurām, salīdzinot ar vidējā dzelzs laikmeta posmu, bija ievērojami pieaudzis pieprasījums. Eksportēti arī vietējo amatnieku, galvenokārt **rotkaļu** un **ieročkaļu** darinājumi, īpaši kuršu meistarū kaltie **zobeni**, **kaujas cirvjū** un **šķēpu** smailes. Latvijas teritorijas iedzīvotāju darinātie ieroči un rotaslietas atrasti ne tikai tuvākajās kaimiņzemēs – tagadējā Lietuvā, Krievijā, Igaunijā un Somijā, bet arī Gotlandes salā, Zviedrijā, kā arī citviet. Runājot par vietējo meistarū darinājumiem, kas atrasti citās zemēs, jāņem vērā, ka daļa no tiem, tāpat, kā cittautu izstrādājumi Latvijas teritorijā, varētu būt arī kara laupījums, tomēr šāda varbūtība nemazina mūsu sentēvu amata prasmi.

Pieaugošais tirdzniecības apjoms veicināja **sudraba** ievedumu Latvijas teritorijā un 10. gadsimta beigās – 11. gadsimta sākumā šis dārgmetāls kļuva ne tikai par prestiža preci, bet arī par noteiktu maiņas tirdzniecības pretvērtību – **naudu**, preci, ar kuru var izteikt jebkuras citas preces vērtību. Tā, piemēram, 11. – 12. gadsimtā Skandināvijā divasmeņu zobena vērtība vidēji bijusi vienlīdzīga ar 125 gramu sudraba, tāda pati vērtība bijusi arī seglu kāpšļiem, šķēpa smaili varēja iegādāties par 50 gramu sudraba,

bet kaujas nazi – par 3 gramem⁴. Savukārt Krievzemē zirgs maksājis ap 150 gramus, govys – 80, aita 15, bet cūka ap 10 gramem sudraba⁵. Šie skaitļi gan ir visai nosacīti, jo nav zināmas preču cenas tieši Latvijas teritorijā, pie tam tās dažādu apstākļu dēļ mainīties diezgan plašās robežās, tomēr, balstoties uz rakstiskajiem vēstures avotiem par tirdzniecību Krievzemē, Skandināvijā un citos reģionos, kā arī ņemot vērā, ka starptautiskajā tirdzniecībā sudraba vērtība bijusi noteikta aptuveni vienāda, jāpieņem, ka tāda tā varējusi būt arī mūsu zemē.

Vēlā dzelzs laikmeta sākumā, 9. gadsimta beigās – 11. gadsimtā Latvijas teritorijā ienāca pārsvarā **arābu** sudraba monētas – **dirhemi** (aptuveni 3 grami sudraba), kas kalti visdažādākajās Vidusāzijas, Mazāzijas, tagadējās Irānas, Irakas un citu Austrumzemju pilsētās. Dirhemu atrašanas vietas Latvijas teritorijā liek secināt, ka sākotnēji tie ar vikingu starpniecību nonākuši Skandināvijā un tikai pēc tam – Kurzemes piekrastes apvidos, bet vēlāk, 10.gadsimtā, tie ievesti jau tieši pa Daugavas ūdensceļu. Ar 11. gadsimtu ievesto arābu dirhemu daudzums sāka mazināties, toties aizvien lielākos apjomos Latvijas teritorijā ieplūda **Rietumeiropas** sudraba monētas, kas lielāko tiesu bija kaltas vācu, kā arī anglosakšu zemēs, kā arī citviet. 11. gadsimtā Latvijas teritorijā sudrabs sāka ienākt arī **kaltu** vai **lietu stienīšu** veidā un ar laiku šādi stienīši, iespējams, kļuva par galveno maksāšanas līdzekli tirdznieciskajos darījumos, - to var secināt no tā, ka no visa kopējā arheoloģiskajos izrakumos atrastā sudraba daudzuma tie veido ievērojamāko daļu. Daudzviet atrastie kaltie sudraba stienīši bijuši saliekti gredzenā vai spirālē, līdzīgi aprocēm, un tiek uzskatīts, ka tirgotāji tos nēsājuši uzmauktus uz rokām, tādejādi atvieglot sudraba pārvadāšanu un glabāšanu. Konstatēts, ka daļa atrasto stienīšu gatavoti vietējās darbnīcās un var uzskatīt, ka šim nolūkam izmantotas ievestās monētas un, domājams, arī rotaslietas un citi sudraba izstrādājumi, iespējams – salauztie vai kā citādāk bojātie. Sākotnēji sudraba stienīšiem bijis dažāds lielums un svars, līdz ar to arī dažāda vērtība, bet paplašinoties tirdznieciskajiem sakariem starp Rietumiem un Austrumiem, konkrētāk – starp Gotlandes tirgotājiem un Krievzemi, īpaši Novgorodu,

4 A. Vasks u.c. Latvijas aizvēsture. R., - 1997. 178. lpp.

5 A. Radiņš. Ceļojums Latvijas senvēsturē. R., - 1996. 168. lpp.

izveidojās vairāk vai mazāk noteikta vienota sudraba svara sistēma. Tas nozīmē, ka tirdzniecības partneri savstarpējiem norēķiniem izmantoja aptuveni vienu un to pašu svara vienību, kas bijusi vidēji ap 200 gramu sudraba Šādu svara, tātad arī maiņas vērtības lielumu Gotlandē, kā arī citviet Vidus- un Ziemeļeiropā dēvēja par **mārku**, bet Krievzemē – **grivnu**. Šādai vērtībai tad arī atbilda vairums Latvijas teritorijā atrasto stienīšu. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka Baltijas reģionā kā vietējos, tā arī starptautiskajos tirdzniecības darījumos apgrozība bijusi arī cita sudraba vērtības vienība – **ozeriņš** jeb **ozering**, atbilstošs apmēram 100 gramiem sudraba, tas ir – 0,5 mārķām. Jāpiebilst, ka vārds “ozeriņš” ir latviskots no 13. gadsimta pirmās puses Indriķa hronikas teksta latīņu valodā, kur tas rakstīts kā *oseringos*⁶(daudzskaitļa datīvā), dažos vēlākos dokumentos vācu valodā – *oseringh*, tomēr nav zināms, kā šo vārdu izrunājuši paši senās Latvijas iedzīvotāji. Tāpat nav zināma tā izcelsme (etimoloģija), kaut arī valodnieki un vēsturnieki to mēģinājuši izskaidrot jau no 18. – 19. gadsimta, minot, ka tā varētu būt sauktas sudraba saktas, vai arī auskari (“ausu riņķi”), tomēr šie skaidrojumi nav tikuši pieņemti, jo maksāšanas līdzeklim bija vajadzīga kāda noteikta, nemainīga vērtība, bet saktām vai citām rotaslietām tāda nevarēja būt, jo tās bija visdažādākā lieluma, tātad arī ar atšķirīgu svaru. Jēdziens “auskari” vispār atkrita, jo, vispirms, auskaru svaram jābūt nelielam, lai tos varētu nēsāt, un, otrkārt, Baltijas tautām šādas rotaslietas vispār nebija raksturīgas. Bez šiem minējumiem, kuri mūsdienās jau ir atmesti, pastāv viedoklis, ka ozeriņa nosaukums varētu būt atvasināts no sena baltu vārda “auss”, kas apzīmējis jēdzienu “zelts” (lietuviešu valodā *ausas*, senprūšu – *ausis*), pie tam šis vārds varējis apzīmēt arī blāvu, gaišu spīdumu. Tādā gadījumā “ozeriņš” varētu nozīmēt vārdkoku “zelta riņķis” vai “mirdzošais riņķis”. Tomēr šajā gadījumā svešzemniekiem tomēr būtu vajadzējis sadzirdēt skaņu “aus-”, tātad rakstīt “ausering”, bet visos rakstītajos avotos šī vārda pirmā daļa rakstīta kā “ose-”. Šajā sakarībā varētu izvirzīt vēl citu hipotēzi, kas balstīta uz senu zirga nosaukumu “ass” jeb “oss”, arī “ess”, šāda vārda senāko pastāvēšanu apliecina tas, ka vēl 17.gadsimtā Austrumlatvijā **ķēves** nosaukums bijis “asa”, bet augšzemnieku izloksnēs – “osa”, savukārt lietuviešu valodā vēl mūsdienās

6 Indriķa hronika. XVI; 4. R., - 1993. 178. lpp.

dažviet ķēves nosaukums ir “ašva”⁷. Līdz ar to varētu pieņemt, ka **jēdziens “ozerings” (senvācu *oserigh*) nozīmē “zirga riņķis”, tas ir – sudraba riņķis (aproce) ar noteiktu svaru, kura vērtība ir viens zirgs**. Ņemot vērā, ka vidējā dzelzs laikmetā zirga vērtība bijusi vidēji apmēram 100 – 150 grami sudraba, un arī kaltie un pēc tam saliektie sudraba stienīši bijuši aptuveni tajā pašā svarā, šāds viedoklis varētu būt lielākā vai mazākā mērā ticams (interesanti atzīmēt, ka reizēm vēl mūsdienu sarunvalodā, runājot par kādu dārgu pirkumu, nereti lieto izteicienu “tas jau tev maksājis zirga naudu!”). Šādam viedoklim par labu runā arī tas apstāklis, ka iepriekšējie skaidrojumi nenorāda ozeriņa tirgus vērtību, kā arī tos var attiecināt uz jebkuru gredzenveida bronzas, sudraba vai zelta rotaslietu. Jāpiebilst, ka senās Krievzemes vēstures avotos bez jau pieminētās grivnas sastopama arī sīkāka preču vērtības vienība – **kuna**, un šis apzīmējums atvasināts no vārda “kuņica” (*кунца*) – cauna, tas ir – kunas vērtība bijusi tāda pati, kā vienas caunādas vērtība un tā atbilda 1 arābu dirhemam jeb 3 gramiem sudraba. Arī šis piemērs rāda, ka senās Latvijas un pārējās Baltijas reģiona zemēs tirdzniecības darījumos lietoto sudraba stienīšu – ozeriņu nosaukums varētu būt atvasināts no senā baltu vārda “ass” (“assis”) jeb “ess” (essis”), kura vietā tikai vēlāk ieviesies vārds “zirgs”⁸.

Sudrabam kļūstot par galveno preces vērtības mēru – naudu – Baltijas zemēs (citviet tas bija noticis jau senāk), vajadzēja noteikt katras atsevišķas preces vērtībai atbilstošu sudraba masas lielumu, tādēļ katra tirgotāja galvenais amata piederums bija nelieli rokas svariņi un dažādas masas atsvariņu komplekts. Svariņus varēja salocīt un, kopā ar atsvariņiem, ērti ievietot pie jostas piestiprinātā ādas maisiņā. Latvijas teritorijā atrastie tirgotāju svariņi izgatavoti no bronzas un daļa no tiem bijuši vietējo meistarū gatavoti. Atsvariņi parasti gatavoti no dzelzs un, lai tos pasargātu no rūsas, pārklāti ar bronzu. Tiem bija mucīņas vai nošķelta konusa forma, un galos iekalti punktiņi, aplīši vai krustiņi, kas apzīmējuši kādu noteiktu masas vienību. Svariņi un atsvariņi atrasti ne tikai tirgotāju, bet arī daudzu bagātāko labiešu, iespējams – pilskungu vai citu augstāko vadošā

⁷ Konstantīns Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. I. R., - 1992. 467. – 469. lpp.

⁸ Autora secinājumi un uz tiem balstīta hipotēze!

slāņa pārstāvju apbedījumos, un tie varētu norādīt uz šo cilvēku tiesībā iekasēt tirdzniecības nodevas.

Plaši izvērstā tranzīta, starptautiskā un iekšzemes tirdzniecība veicināja Latvijas teritorijas iedzīvotāju vispārēju labklājības pieaugumu, kā arī ievērojamu sudraba daudzuma uzkrājumu, sevišķi senajos tirdzniecības un administratīvajos centros, kā arī to tuvākajā apkaimē esošajos turīgāko zemkopju ciemos. Par to liecina nevien 10. – 12. gadsimta apbedījumos, īpaši labiešu kapu vietās atrastais bagātīgais rotaslietu un citu sudraba izstrādājumu klāsts, bet arī daudzviet atrastie vērtslietu depozi (zemē noglabātu vērtīgu priekšmetu kopums). Tā, piemēram, pie Salgales Rijnieku mājām (tagadējā Jelgavas rajona Sidrabenes pagastā), ap 10 kilometru no senā administratīvā un tirdzniecības centra Mežotnes, atklāts 11. gadsimta sākuma sudraba depozi, kurā bija kā lietie sudraba stienīši, kuru svars aptuveni līdzinājies mārakai, tā arī kaltie, apročveidā saliektie stienīši, pārsvarā atbilstoši ozeriņa svaram. Šis depozi bijis jau daļēji izpostīts un arheologi ieguvuši tikai 5749 gramus sudraba, bet konstatēts, ka tā sākotnējais svars varējis būt ap 11. kilogramiem. Par sudraba uzkrājumiem Latvijas teritorijā, kā arī citās Baltijas reģiona zemēs liecina arī daži rakstiskie vēstures avoti, kuros minēts, ka 13. gadsimta pirmajos 30. gados vācu iebrucēji tikai Austrumlatvijas un Igaunijas teritorijā vien atņēmuši vietējiem iedzīvotājiem ap 9000 kilogramu sudraba⁹, un nav zināms, cik daudz vērtslietu gadsimtu gaitā no zemes izrakuši sirotāji un dārgumu meklētāji, cik daudz vēl slēpj zemes klēpis.

Vēlais dzelzs laikmets tagadējā Latvijas teritorijā raksturojas ne tikai ar spēcīgo administratīvi politisko un tirdzniecisko centru izveidošanos, senpilsētu rašanos un tirdzniecisko sakaru paplašināšanos, bet arī ar lauksaimnieciskās un amatnieciskās ražošanas – galvenā iedzīvotāju labklājības pamata – tālāku izaugsmi un pilnveidošanos, salīdzinot ar iepriekšējo vēstures posmu.

Uzlabojoties zemkopības darbarīkiem, kļuva iespējams apgūt jaunas lauksaimniecībā izmantojamo zemju platības, tomēr iedzīvotāju skaita ievērojamais pieaugums, kā arī plašie tirdznieciskie sakari prasīja vairāk lauksaimniecības produktu

9 A. Vasks u.c. Latvijas aizvēsture. R., - 1997. 178.lpp.

nekā spēja dot līdumu vai divlauku zemkopības sistēma. Tādēļ, lai palielinātu graudaugu un citu lauksaimniecisko ražojumu kopapjomu, zemkopji aizvien vairāk, īpaši blīvāk apdzīvotajos apvidos, sāka pāriet uz **trīslauku** sistēmu, tas ir – vienu daļu tīrumu apsēja ar **ziemājiem** (ziemas rudziem un kviešiem), otru ar **vasarājiem** (miežiem, auzām, vasaras kviešiem, zirņiem, pupām, liniem un citām lauksaimniecības kultūrām), bet trešo daļu atstāja **papuvē**. Tīrumus sāka uzart ar divlemešu **spīlarkliem**, kas labāk un dziļāk uzirdināja augsni. Līdz ar trīslauku sistēmas ieviešanos palielinājās **rudzu** īpatsvars pārtikas labības ražošanā, un ar 11. gadsimtu **rudzu maize**, līdztekus jau sen pazīstamajai miežu maizei, kļuva par vienu no galvenajiem pārtikas produktiem, pie tam rudzu maizei bija tā priekšrocība, ka to varēja ilgstoši uzglabāt, tomēr šādu īpašību tā varēja iegūt tikai tādā gadījumā, ja cepšanas procesā tika nodrošināta vienmērīga temperatūra, bet to, savukārt, bija iespējams sasniegt ēku apkurei izmantotajās māla kleķa krāsnīs, kam bija klons un izmūrēta velve. Kā jau zināms, vēlajā dzelzs laikmetā aizvien vairāk šāda tipa krāsnis ieviesās senāko akmens krāvuma krāšņu vietā. Pieaugošais graudu ievākums, kā arī jaunieviešā maizes cepšanas un citu ēdienu gatavošanas tehnoloģija prasīja mainīt arī graudu pārstrādes veidu. Līdzšinējā miltu iegūšana ar senajiem darbarīkiem – graudberžiem – vairs nespēja šīs prasības nodrošināt, tādēļ ar 11. gadsimtu Latvijas teritorijā ieviesās jauna graudu pārstrādes tehnika – **rotējošās rokas dzirnas**, kas senās Eiropas antīkajās zemēs bija pazīstamas jau no 4. – 3. gadsimta pirms mūsu ēras. Rokas dzirnas sastāvēja no divām kaltām akmens ripām (**dzirnakmeņiem**), no kurām viena bija nekustīgi nostiprināta uz īpaša **dzirnu galda**, bet otra novietota virs pirmās uz rotājošas ass. Augšējo dzirnakmeni ar koka rokturi – **milnu** grieza viens vai divi cilvēki (atkarībā no dzirnakmeņu lieluma), bet graudus dzirnās bēra pa augšējā akmens centrā izkalto caurumu (aci). Maluma rupjumu varēja regulēt, paceļot augstāk vai nolaižot zemāk rotājošo dzirnakmeni, līdz ar to izmainot atstarpi starp abām dara virsmām. Dzirnakmeņus parasti darināja vietējie akmeņkaļi (dzirkaļi), bet arheoloģiskajos pētījumos atklāti arī citviet izgatavoti, piemēram – Tērvetes pilskalnā atrasti no vulkāniskās lavas gatavoti dzirnakmeņi. Sākotnēji, iespējams, dzirnas atradušā tieši dzīvojamajās telpās, bet ar laiku malšana notikusi atsevišķā celtnē – **maltuvē**. Maltuves

varēja būt piebūvētas pie dzīvojamās ēkas – istabas, vai arī tās bija īpaši šai vajadzībai celtas atsevišķi stāvošas ēkas. Kaut arī malšana bija smags darbs, kas prasīja ievērojamu piepūli, ar to nodarbojās sievietes. Rupjākai graudu pārstrādei, piemēram putrainu izgatavošanai, lietoja **piestas**. Tās izgatavoja no koka kluča, izkaļot tajā konisku iedobi. Piestā iebērtos graudus sasmalcināja (sagrūda) ar koka stampu jeb **piestalu**, kuras galu izveidoja konisku, atbilstošu piestas dobumam. Senākās Latvijas teritorijā atrastās piestas, pareizāk būtu teikt – to atliekas, var attiecināt uz 8. – 9. gadsimtu, bet iespējams, ka tās bijušas pazīstamas Latvijas teritorijas iedzīvotājiem jau senākajos vēstures posmos.

Pilnveidojās ne tikai laukaugu audzēšanas un graudu pārstrādes tehnoloģija, bet arī izaudzētās labības **kulšanas** – graudu ieguves - paņēmiens. Ar 10. gadsimta beigām nopļauto labību pirms kulšanas sāka žāvēt **rijās**. Rija bija atsevišķa, no citām ēkām tālāk stāvoša, guļbaļķu konstrukcijā būvēta vientelpas celtnē, kurā atradās māliem mūrētu laukakmeņu vai blietēta māla kleķa krāsns, kuras kurtuve bija ugunsdrošības dēļ izbūvēta zem grīdas līmeņa izraktā, līdz 1 metru dziļā, bedrē. Rijas telpā, ap 2 metru augstumā uz balsta sijām tika saliktas kārtis – **ārdi** jeb **ārdu koki**, uz kurām sakrāva žāvējamo labību – **seru** (šo darbību sauc par **rijas sēršanu**). Kurinot krāsni, karstie dūmi vienmērīgi izplatījās pa visu rijas telpu ārdu augstumā un sers izžuva līdz tādai pakāpei, ka graudi viegli atdalījās no vārpām. Pēc žāvēšanas sauso labību izklāja uz rijas klona, ko veidoja blietēts māls (taisīja **klājienu**) un kūla ar **spriguliem**, kas sastāvēja no kāta, kura garums bija piemērots kūlēja augumam, un apaļas vai šķautnainas koka vāles, piestiprinātas pie kāta ar izturīgu auklu vai ādas siksnu. Atsevišķos gadījumos, ja vajadzēja izkult nelielu daudzumu labības, lietoja arī senākās vienkāršās kuļamās vāles. Pēc kulšanas graudi vētīti (vēja pūsmā atdalītas pelavas no graudiem) – vai nu ar platām **liekšķerēm** metot tos gaisā, pie kam vējš pelavas aizpūta tālāk, vai arī sijājot ar īpašiem lieliem sietiem – **kretuļiem**). Rijās žāvētas labības graudus bija iespējams ilgstoši uzglabāt, jo tie bija ne tikai izkaltēti, bet, varētu teikt, arī iekonservēti, jo malkas dūmu sastāvā ietilpst īpašas konservējošas vielas (jāpiebilst, ka ilgstošai glabāšanai paredzēto gaļu vai zivis arī žāvē un kūpina dūmos). Labības žāvēšana rijās deva iespēju veidot lielākus graudu krājumus, kas nodrošināja cilvēkus ar pārtiku neražas gados, palīdzēja pilskalnu iedzīvotājiem

izturēt ilgstošus ienaidnieku aplenkumus, kā arī sekmēja labības tirdzniecību. Zināma daļa labības graudu atradās katra zemkopja sētā, bet lielākie uzkrājumi bija sakopoti pilskalnās. Tā, piemēram, Tērvetes pilskalnā arheoloģiskajos izrakumos atklātas labības noliktavas atliekas ar rudzu, kviešu, miežu un zirņu graudu slāni. Aprēķināts, ka šeit glabājušās apmēram 18 tonnas graudu. Zemkopji graudus uzglabāja īpašās bedrēs, kā arī **klētīs** – saimniecības ēkās, kas bija paredzētas galvenokārt pārtikas produktu, kā arī tekstilmateriālu un apģērbu glabāšanai. Klētis būvēja uz augstiem akmens pamatiem, veidojot vaļēju pagrīdi, kas nodrošināja telpas ventilāciju, kā arī pasargāja produktus un tekstilijas no graužējiem.

Pieaugot tīrumu zemkopības īpatsvaram lauksaimnieciskajā ražošanā, palielinājās arī vajadzība pēc organiskā mēslojuma – kūtsmēsliem augsnes ražīguma uzlabošanai, līdz ar to tika sekmēta straujāka lopkopības attīstība. Mājlopu skaita palielināšanās, savukārt, vairoja šo dzīvnieku gaļas īpatsvaru cilvēku uzturā, vienlaikus vēl vairāk, salīdzinot ar iepriekšējiem vēstures posmiem, samazinājās medījumu izmantošanu pārtikas vajadzībām. Latvijas teritorijā uzturā visvairāk lietota cūkgaļa, tomēr tās izmantošana dažādos apvidos bijusi atšķirīga, piemēram, Asotes pilskalnā konstatētie cūku kauli pārsnieguši liellopu kaulu skaitu 5,5 reizes, bet Daugmales pilskalnā – 1,5 reizes¹⁰. Sīklopu – aitu un kazu gaļa uzturā izmantota apmēram tādā pašā daudzumā, kā liellopu, bet ievērojami samazinājās zirgu gaļas patēriņš, jo vēl vairāk kā senāk bija palielinājusies šī dzīvnieka nozīme saimnieciskajā un militārajā darbībā. Bez gaļas cilvēku uzturā aizvien lielākā mērā izmantots piens un piena produkti. Pilnveidojās mājlopu ādu apstrādes tehnoloģija un no tām darināja apģērbus, apavus, zirglietas, karavīru aprīkojuma piederumus un citus priekšmetus, bet aitu vilnu tāpat, kā līdz šim, lietoja apģērbu un adījumu darināšanai, bet arī šo darba procesu tehnoloģija bija uzlabojusies. Par lopkopības kā lauksaimnieciskās ražošanas nozares ievērojamo nozīmi netieši liecina tas fakts, ka mājlopi bijuši viens no sirotāju laupījumu objektiem.

Kā jau minēts, **medījumu** īpatsvars cilvēku uzturā aizvien vairāk samazinājās, salīdzinot ar iepriekšējiem vēstures posmiem, bet tajā pašā laikā ievērojami pieauga

¹⁰ Latvijas PSR arheoloģija. R., – 1974. 248. lpp.

kažokzvēru medību nozīme, jo, nostiprinoties feodālajai sistēmai, augošais dižciltīgo slānis, kā arī bagātākie pilsētnieki kā Rietumos. Tā Austrumos, aizvien vairāk pieprasīja kažokādu izstrādājumus kā sava prestiža atribūtus, līdz ar to tās kļuva par vienu no galvenajām tirdzniecības precēm. Runājot par **zvejniecību** jāpiebilst, ka tā vēl aizvien bija ja ne vienīgais, tad tomēr galvenais iztikas avots mazauglīgajos un neauglīgajos jūras piekrastes apvidos, kā arī atsevišķās vietās pie lielākajām upēm un ezeriem,- maizes labību un citus pārtikas produktus, kā arī daļēji sadzīvei nepieciešamos priekšmetus zvejnieku ciemu iedzīvotāji iemainīja pret zivīm no zemkopjiem, bez tam kaltētas zivis varējušas būt arī tirdzniecības preces, tādēļ zvejnieki sāka nošķirties no zemkopjiem kā atsevišķs sociālais slānis.

Par īpaši nozīmīgu saimnieciskās ražošanas palīgnozari vēlajā dzelzs laikmetā kļuva **dravniecība**, jo, izplatoties kristīgajai ticībai, ievērojami pieauga pieprasījums pēc **vaska**, no kā tika izgatavotas sveces reliģisko rituālu vajadzībām. Vaska sveces lietoja arī telpu apgaismošanai, jo tās dega ar vienmērīgāku un spožāku liesmu, mazāk kvēpa un bija aromātiskākas nekā tauku sveces, tomēr šos apgaismes līdzekļus varēja atļauties tikai dižciltīgie un citi turīgākie cilvēki, jo vasks bija samērā dārga prece,- par to netieši liecina latviešu folkloras materiāli, īpaši tautasdziesmas, kurās vasku bieži vien salīdzina ar sudrabu vai zeltu. Arī medus kā saldviela un ārstnieciskais līdzeklis bija kļuvis par pieprasītu tirgus preci. Līdztekus dravniecības apjoma pieaugumam pilnveidojās arī bitenieka darba tehnoloģija: uzlabojās dzeiņa konstrukcija, dažādojās bišu ligzdu dobumu izveidošanas (doru dēšanas) darba rīki – dažādu izmēru kalti, cērtes (īpašas formas kapļi koka izdobšanai), cirvji, grebļi, svārpsti un citi. Lai izdobtie koki spēcīgākā vējā netiktu nolauzti, tiem nocirta (nolīdzināja) galotnes. Kaut arī meži, atšķirībā no zemkopju tīrumiem, bija visa kāda noteikta rajona iedzīvotāju kopīpašumā, bišu koki piederēja tām saimēm, kuras tos bija ierīkojuši, tādēļ īpaši dēlīši, kas sedza dores dobumu, tika apzīmēti ar ornamentāliem rakstiem – sava veida **īpašuma zīmēm**, kas katrai saimei bija atšķirīgas. Īpašuma tiesības uz biškokiem sargāja uz paražu tiesībām balstīti vietējie likumi.

Līdztekus minētajām saimniecības nozarēm 10. – 12. gadsimtā turpināja attīstīties un pilnveidoties arī **amatniecība**, notika atsevišķu amatu tālāka specializācija, meistarū darbs kļuva daudzveidīgāks. Līdz ar amatnieciskās ražošanas paplašināšanos, pieauga tās nozīme kā vietējā saimniecībā, tā arī tirdzniecībā,- daudzi Latvijas teritorijā darināti amatnieku izstrādājumi aizvien vairāk tika pieprasīti arī citās zemēs.

Kā svarīgākā amatniecības nozare mināma metālapstrāde, galvenokārt dzelzs izstrādājumu ražošana, ko veicināja aizvien plašākā vietējās dzelzs rudas izmantošana un dzelzs ieguves tehnoloģijas pilnveidošana. Tagadējā Latvijas teritorijā zināmas ap vismaz 200 purva rūdas (blīvā limonīta) atradnes, kuras samērā vienmērīgi izvietojušās visos novados, tādēļ arī dzelzs ieguves krāsnis sastopamas samērā bieži daudzos izpētītajos pilskalnos, senpilsētās un lielākajos ciemos latgaļu, sēļu, zemgaļu, kuršu un līvu apdzīvotajās teritorijās, bet kalēju darbnīcas (kalves) bijušas, iespējams, gandrīz vai katrā lielākajā apdzīvotajā vietā. Salīdzinot ar iepriekšējiem vēstures posmiem, vēlajā dzelzs laikmetā ievērojami pieauga dažādu šķirņu dzelzs un tērauda ieguves prasme, paaugstinājās izstrādājumu kvalitāti. Kalēji bija apguvuši visdažādākos metālapstrādes paņēmienus – karsto (termisko) un auksto kalšanu, rūdīšanu, cementēšanu (īpašs tehnoloģisks process, kura gaitā tērauda izstrādājumam tiek radīts ciets, mazdilstošs ārējais slānis, bet iekšējais slānis paliek mīkstāks, elastīgāks par ārējo, pretēji rūdīšanai, kuras rezultātā cietību iegūst viss izstrādājums kopumā), kā arī dažādu dzelzs un tērauda šķirņu metināšanu. Pilnveidojās arī krāsaino metālu – vara, bronzas, alvas, svina, kā arī sudraba un zelta apstrādes paņēmieni. Šos metālus, kas tika ievesti no citām zemēm, pārsvarā izmantoja rotaslietu darināšanai, bet lietoja arī dažādu citu priekšmetu, galvenokārt ieroču, zirglietu un apģērba piederumu izgreznošanai. Izstrādājumus no krāsainajiem metāliem veidoja, tāpat kā senāk, liešanas tehnikā, tomēr aizvien vairāk liešana kļuva tikai par palīgoperāciju, bet par galveno izstrādājumu darināšanas veidu kļuva kalšana, šim nolūkam kā sagataves izmantojot lietus metāla stienīšus. Latvijas teritorijā šādi, galvenokārt bronzas, stienīši atrasti vairākās vietās lielākā vai mazākā skaitā. Lielākais līdz šim zināmais bronzas stienīšu depoziāts, kuru var attiecināt uz vēlo dzelzs laikmetu, atrasts tagadējā Madonas rajona Indrānu pagastā, Lubānas pilsētas

apkaimē (pie Ērgļu mājām). Šajā depozītā bijuši apmēram 100 bronzas stienīši, ap 40 centimetru garumā, un to svars svārstījies no 200 līdz 300 gramiem. Šāda izmēra un svara bronzas stienīši atklāti arī citviet kā Latvijas teritorijā, tā arī Krievijā, Skandināvijā, Vācijā un citur, kas norāda uz šāda veida bronzas sagatavju izplatību 10. – 12. gadsimtā Eiropas reģionā. Rotaslietu, kā arī dažādu izrotājumu darināšanai aizvien vairāk sāka izmantot arī dažāda resnuma un šķērsgriezuma **stieples**, - apaļas, trīsstūra vai kvadrātveidīgas. Tas gatavoja vai nu kaļot, izmantojot īpašas laktiņas ar to virsmā ievēdotu, vajadzīgajam stieples resnumam un šķērsgriezumam atbilstošu rievu, vai arī velkot (stiepjot, - no kā vārds “stieple”) metāla sagatavi caur speciālu dzelzs plāksni – kalibru, kurā izveidoti dažāda izmēra konisku urbumi. Sagatavi vispirms vilka caur lielāko kalibra urbumu, tad, tai kļūstot tievākai, secīgi caur mazākajiem, kamēr ieguva vajadzīgā izmēra stiepli. Šādā veidā tika iegūtas ne tikai stieples, bet pat pavisam smalki pavedieni, kurus varēja ieaust vai ievīt audumos. Strauji pilnveidojās **apsudrabošanas** tehnika – mazvērtīgāka metāla pārklāšana ar plānu sudraba kārtiņu. Apsudrabošanu veica galvenokārt ar **platēšanas** (arī plaķēšanas) paņēmieni, - plānas sudraba plāksnītes sametināja ar pamatmetālu, tos sakarsējot līdz zināmai temperatūrai un pēc tam kaļot ar īpašiem veserīšiem, līdz abi metāli cieši sametinājās. Ir pamats domāt, ka vietējie meistari atsevišķus priekšmetus arī **apzeltīja**. Apsudrabetās (arī apzeltītās) rotas bija ievērojami lētākas par viengabala dārgmetāla izstrādājumiem, tādēļ pieejamākas plašākiem iedzīvotāju slāņiem. Mazāk turīgie apģērbu rotāšanai varēja izmantot dažādus svina vai alvas darinājumus, kas nedaudz atgādināja sudrabu. Atsevišķus dzelzs un vara izstrādājumus reizēm arī **alvoja**, - sakarsētus priekšmetus pārklāja ar izkausētu alvu. Šādu tehnoloģiju dažos gadījumos lietoja arī apsudrabošanas procesā. Metālapstrādes meistari bija apguvuši arī **inkrustācijas** prasmi: pamatmetāla, galvenokārt dzelzs vai tērauda izstrādājumu virsmā kā rotājošie elementi tika iestrādātas dažādas konfigurācijas krāsainā metāla vai dārgmetāla plāksnītes, tādējādi veidojot ornamentālus rakstus. Inkrustācijas tehnikā izrotāja galvenokārt ieročus un zirglietas. Pārsvarā metāla izstrādājumu virsmā ornamentus iestrādāja ar īpašiem cirtņiem un punktsitņiem, veidojot

dažādas svītriņu un punktu kombinācijas – rakstus, bet bija pazīstama arī **gravēšanas** tehnika.

Vēlajā dzelzs laikmetā, paplašinoties iekšzemes un starptautiskajiem sakariem, sāka izzust atsevišķo novadu īpatnības ieroču, darbarīku un citu metāla priekšmetu darināšanā, un tie visā Latvijas teritorijā kļuva vienveidīgāki, to forma, īpaši ieročiem, tuvinājās visai Ziemeļeiropai raksturīgajām formām. Jāpiezīmē, ka reizēm vietējie meistari atsevišķus izstrādājumus, galvenokārt ieročus, izgatavoja pilnīgi līdzīgus cittautu, pārsvarā skandināvu, darinājumiem, un tos var atšķirt no oriģināliem tikai ar rūpīgu izpēti. Interesanti atzīmēt, ka šajā laikā parādījās arī Rietumeiropas sudraba monētu atdarinājumi, kas bija kalti no apsudrabota vara plāksnītēm. Šādiem monētu atdarinājumiem gan bija visai attāla līdzība ar oriģināliem,- attēli uz tām veidoti ļoti primitīvi, uzraksti vai nu vispār nebija, vai arī rakstu zīmes tikai nosacīti līdzinājušās burtiem. Gandrīz visiem monētu atdarinājumiem bija izurbti caurumiņi, vai arī piekniedētas apsudrabotas cilpiņas, kas ļauj domāt, ka šie veidojumi bijuši gatavoti kā rotaslietu – kaklarotu, piekariņu un citu – elementi, bet nav paredzēti, lai tos izmantotu kā naudu. Kaut arī citās zemēs, galvenokārt tagadējā Polijā un Zviedrijā, tāpat sastopami 11. – 12. gadsimta Rietumeiropas monētu atdarinājumi, tomēr neviens no tiem nav līdzīgs Latvijas teritorijā atrastajiem, tādēļ var uzskatīt, ka tie visi ir vietējo meistaruru darinājumi, pie tam, ņemot vērā šo izstrādājumu atrašanas vietas, kas koncentrējas galvenokārt ap Daugmales pilskalnu, var secināt, ka tieši šeit tikuši gatavoti pirmie monētu atdarinājumi, un no Daugmales meistariem šo prasmi varētu būt pārņēmuši arī dažu citu novadu rotkaļi. Iespējams, ka monētu atdarināšanu veicināja Rietumeiropas sudraba monētu ieplūduma samazināšanās, jo ap 11. gadsimta otro pusi tirdzniecība aizvien vairāk tika lietoti sudraba stienīši, bet vietējais pieprasījums pēc rotaslietām, kas gatavotas no monētām, joprojām bijis samērā liels. Vēl, runājot par citzemju izstrādājumu atdarinājumiem, jāpiebilst, ka Latvijas teritorijā atrasti ne tikai jau minētie vietējo meistaruru darinājumi – ieroči un monētas, bet arī citi, piemēram saktas, sprādzes, jostu un zirglietu apkalumi un tamlīdzīgi, pie tam šos atdarinājumus tāpat, kā ieročus, grūti atšķirt no oriģināliem, vismaz vairumā gadījumu.

Vēlajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā par atsevišķu amatniecības nozari sāka kļūt arī keramikas izstrādājumu gatavošana – **podniecība**. Tās attīstību veicināja īpašas māla trauku darināšanas ierīces – **podnieka ripas** ieviešanās 10. gadsimta otrajā pusē. Šī ierīce, kas bija pazīstama Seno Austrumu zemēs jau no 4. gadu tūkstoša pirms mūsu ēras, sastāvēja no statīva vai galda, virs kura atradās uz vertikālas rotājošas ass nostiprināta darba virsma – koka ripa, kuru podnieks ar vienu roku grieza, ar otru veidoja no māla masas vajadzīgās formas trauku. Laika gaitā podnieka ripas konstrukcija pilnveidojās: ass apakšējā galā piestiprināja palielu riteni, kuru meistars grieza ar kājām, tādējādi trauka veidošanai varēja izmantot abas rokas, līdz ar to darbs veicās ātrāk un izstrādājumi bija kvalitatīvāki. Latvijas teritorijā vēlā dzelzs laikmeta podnieku ripas vai, vismaz, kādas to atliekas nav saglabājušās, tādēļ nav iespējams noteikt, kāda tipa ierīces toreiz lietojuši vietējie keramiķi, tomēr, ņemot vērā to pirmatnējās izcelsmes senumu, varētu pieņemt, ka tās jau bijušas kājām darbināmas. Jaunā māla trauku izgatavošanas metode prasīja izmainīt arī līdzšinējo tehnoloģiju. Senāk māla masu sagatavoja, piejaucot tai parupjus zvirgzdus vai granti, un traukus veidoja vai nu no vienas māla pikas, vai arī salipinot vienu virs otras māla sloksnes, izstrādājumu pēc tam nogludinot. Šādi trauki bija samērā rupji, biezām (8 – 15 mm) sienām, un to apdedzināšanai pietika ar 700° – 900° C temperatūru, kādu varēja sasniegt parastajos pavaros. Ripas keramikai bija nepieciešama smalkāka izejmateriāla struktūra, tādēļ māla masai piejauca smiltis, līdz ar to traukus varēja izgatavot gludākus, plānākām sienām, bet, lai šādi plānsienu izstrādājumi būtu izturīgi, to apdedzināšanai bija nepieciešama augstāka temperatūra, vismaz līdz 1000° C, tādēļ tika radītas speciālas **apdedzināšanas krāsnis**. Šādu krāšņu atliekas atklātas Asotes un Daugmales pilskalnos. To diametrs bijis ap 1,2 – 1,7 metrus liels, klona biezums – 10 – 25 cm. Krāsns kurtuve atradusies zem klona, kurā bijuši izveidoti vairāki palieli caurumi (līdz 7 cm diametrā), pa kuriem krāsnī cirkulējis sakarsētais gaiss. Apdedzināmie izstrādājumi novietoti krāsnis iekšienē virs klona.

Ripas keramikas izstrādājumi darināti pārsvarā tirgus vajadzībām, kā arī pēc tieša pasūtījuma, un daudzos gadījumos sastopamas trauku dibenos iespiestas dažādu ģeometrisku formu **īpašuma zīmes**, kas raksturīgas tieši pasūtījuma izstrādājumiem, bet

nav sastopamas tiem darinājumiem, kas ražoti masveidā tirgus vajadzībām. Tajā pašā laikā saglabājās arī senākā trauku izgatavošanas tehnoloģija, vienīgi tagad izstrādājumu veidošana notikusi uz vienkārša grozāma paliktņa, kas atvieglināja simetriskāku formu veidošanu. Bezripas keramika nebija paredzēta tirgum, bet to izmantoja individuāli katras atsevišķas saimes vajadzībām. Ņemot vērā samērā vienkāršo bezripas keramikas izgatavošanas tehnoloģiju, var uzskatīt, ka to uz vietas izgatavoja katrā atsevišķajā ciemā vai zemkopja sētā, tomēr pamatvilcienos saglabājot visa novada raksturīgākās iezīmes trauku formas un rotājumu veidošanā.

Aplūkojamajā vēstures posmā pilnveidojās arī **apgērbu** darināšana un, līdz ar to, audumu izgatavošanai nepieciešamās vilnas un linšķiedras apstrāde un aušanas tehnoloģija. Senāko vienkāršo **vertikālo** aužamo stāvu vietā sāka ieviesties **horizontālie** aužamie stāvi (stelles) ar samērā sarežģītu konstrukciju. Šādos aužamajos stāvos varēja izgatavot visdažādākās struktūras, biezuma un raksta vienkāršus un daudzkrāsainus audumus. Pamatā viss apgērbu darināšanas process palika tāpat, kā līdz šim, kā individuāla mājamatniecības nozare, tomēr atsevišķos gadījumos, iespējams, ar to nodarbojušies arī specializējušies amata meistari, kas savu produkciju gatavojuši gan pēc īpaša pasūtījuma, gan tirgum.

Apkopojot visu iepriekšminēto par etniskajām, sabiedriski politiskajām un saimnieciskajām norisēm Latvijas teritorijā, kā arī kaimiņu zemēs vēlajā dzelzs laikmetā, vispirms jāatzīmē, ka šis vēstures posms bijis ievērojams kultūras izaugsmes laiks: strauji attīstījusies amatniecība un tirdzniecība, pilnveidojusies amatniecības izstrādājumu – ieroču, darbarīku, rotaslietu, keramikas un tekstiliju, kā arī lauksaimniecības produkcijas ražošana, paplašinājušies starptautiskie sakari, un, tā visa rezultātā, ievērojami pieaugusi iedzīvotāju labklājība.

Runājot par etniskajiem un sabiedriski politiskajiem procesiem jāpiezīmē, ka, kā jau minēts, laikā no 10. gadsimta līdz 12. gadsimta beigām turpinājās Latvijas teritorijā dzīvojošo baltu, kā arī Baltijas somu cilšu un atsevišķo etnisko grupu konsolidācija (saliedēšanās) un izveidojās baltu cilmes kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu, kā arī Baltijas somu cilmes līvu tautības ar samērā noteiktām teritoriālām robežām, kas pamatvilcienos

atbilst vēl mūsdienās pastāvošo etnogrāfisko novadu robežām, tomēr turpmākās vēsturiskās norises, kas sākās 12. gadsimta pēdējos gados – 13. gadsimtā, uzsāktu konsolidācijas procesu pārtrauca uz ilgu laiku, nedodot iespēju Latvijas teritorijā izveidoties vienotai tautai ar vienotu valsts organizāciju,- nepaspēja pat atsevišķās tautības izveidot savas valstis,- tādas politiski teritoriālās pārvaldes organizācijas, kas aptvertu visu konkrētās tautības apdzīvoto teritoriju. Tajā pašā laikā svarīgi atzīmēt, ka visā vēstriskās attīstības gaitā baltu, tātad arī Latvijas teritorijas iedzīvotāju sabiedriskā un sociālā struktūra, kas mantota jau no indoeiropiešu pirmsdzimtenes laikiem, bija analoga (līdzīga) pārējo indoeiropiešu tautu - grieķu, ģermāņu, skandināvu un citu – sabiedriskajai iekārtai un sociālajai struktūrai, un neviena zinātnes nozare, kas saistīta ar kādas tautas vēstures izpēti,- ne arheoloģija, ne salīdzināmā valodniecība, un salīdzināmā mitoloģija, ne arī kāda cita, nedod nekādu liecību par iespējamām novirzēm vai atpalcību baltu tautu veidošanās procesā salīdzinot ar citām indoeiropiskajām Eiropas tautām. Tādēļ arī par aplamiem, nepieņemamiem, jāuzskata vairāku agrāko laiku vēsturnieku viedokļi, ka līdz pat 13. gadsimtam Lietuvas un Latvijas tautas it kā dzīvojušas lielākās vai mazākās kopienās bez centralizētas administratīvās struktūras, bez valdniekiem, bez likumiem, ar vārdu sakot – bijuši “nekulturāli barbari”. Nav pieņemami arī marksistiskā “vēsturiskā materiālisma” noteiktais sabiedrības attīstības modelis, pēc kura vadoties, padomju (un ne tikai padomju) vēsturnieki secinājuši, ka baltu tautas līdz pat 9. – 12. gadsimtam dzīvojušas tā sauktajā “pirmatnējās kopienas” iekārtā, no kuras vēlā dzelzs laikmeta periodā pārgājušas uz “šķiru sabiedrību” sabiedrību un, līdz ar to, nemitīgo “šķiru cīņu starp mantīgajiem un nemantīgajiem. Gluži tāpat atmetami arī dažu nacionālo vēsturnieku uzskati par Latvijas senvēstures posmu, kurā pastāvējis ideālas, harmoniskas sabiedrības modelis bez kādām materiālām un sociālām problēmām, pastāvējušas saimnieciski un militāri spēcīgas valstis ar gudriem, saprātīgiem karaļiem. Šādi viedokļi un teorijas jau savā būtībā ir krasā pretrunā ar tām ziņām, lietišķajiem un cita veida pierādījumiem, ko sniedz iepriekšminētās, kā arī citas zinātņu nozares. Līdz ar to par maldīgu uzskatāms arī samērā plaši izplatītais viedoklis, ka 12. gadsimta pēdējos gados – 13. gadsimtā, sākoties jaunam Latvijas vēstures posmam – viduslaikiem, ko

ievadīja Rietumeiropas katoļu baznīcas organizētie, feodālā slāņa īstenotie un tirgotāju atbalstītie krusta kari pret Baltijas tautām kristīgas ticības ieviešanas aizsegā, būtu sācies pilnīgi jauns posms baltu un Baltijas somu tautu kultūras attīstībā, saimnieciskajā un pārvaldes sistēmā. Patiesībā kā saimnieciskās, tā sabiedriskās un administratīvās sistēmas nevis veidojās no jauna, bet gan turpināja tālāku attīstību, mainījās vienīgi politiskie spēki,- pareizāk būtu teikt, ka **politiskā vara Latvijas un Igaunijas teritorijās ar 13. gadsimtu pārgāja no vietējās aristokrātijas rokām svešzemju aristokrātu pārziņā, savukārt Lietuvā pāreju uz viduslaikiem, tas ir – feodālajām sabiedriski politiskajām attiecībām, īstenoja pašu Lietuvas tautu politiskie spēki.** Tas pierāda, ka arī tagadējā Latvijā un Igaunijā vienotas valstis būtu varējušas izveidoties patstāvīgi, bez svešzemnieku iejaukšanās.

Autors: Indulis Kēniņš. Pirmpublicējums - historia.lv, 16.01.2016.